

O podobu národných dejín

Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín
v syntetických dielach o dejinách stredoeurópskych národov

MILAN ZEMKO

Krátko po vyvrcholení antichartistickej kampane, ktorú pookupačná politická moc rozpútala bezprostredne po vystúpení Charty '77, teda koncom 70. rokov minulého storočia, sa skupina Bratislavčanov, z nich niektorí postihnutí okupačnou „normalizáciou“, začala stretávať najmä v byte estetika a literárneho kritika Bohuslava Kováča, ale aj v byte autora publikovaného textu, aby sa vo voľnej debate na rôzne spoločenské témy akosi „vyviazali“ a pookriali z nevelmi povzbudivých pomerov a atmosféry tých čias. Na stretnutia prichádzali viac či menej pravidelne takí ľudia ako Ladislav Kováč, Bohušov brat, biológ pracujúci pôvodne so svojím tímom na výskume medzinárodného významu, no po okupácii odsunutý na perifériu vedy, historik a teoretik umenia Ján Bakoš, sociológ a po „personálnom opatrení“ liečiteľ alkoholikov Martin Bútora, v tom čase pamiatkár proti svojej vôli Michal Horský, programátor a nádejný literát Andrej (Puťo) Mráz, až kým sa nepobral „za hranice všedných dní“, teoretik a historik umenia Tomáš Štraus (od roku 1980 tiež na opačnej strane železnej opony), historik umenia Vojtech Hron, muzikológ Ivan Marton a ďalší účastníci, na ktorých si už nespomínam. Na stretnutie si spravidla niekto z nás pripravil tému, ktorá by mohla zaujať ostatných. Tie stretnutia trvali s prestávkami do prvej polovice 80. rokov, keď tíško, tak „po slovensky“ zanikli.

Z mojich „príspevkov do diskusie“ sa in extenso zachovali dva: nižšie uverejnený text a úvaha Potomkovia a dedičia o sovietskom politickom režime po Stalinovej smrti. Otázka periodizácie národných dejín stredoeurópskych národov ma upútala predovšetkým preto, že aj v nej som videl skrytý metodologický i „svetonázorový“ problém reflexie našich slovenských dejín. Text ktorý som napísal na prelome rokov 1978/79, nemal, pochopiteľne, ambíciu vyriešiť tento problém, bol jednoducho ponúknutým námetom do diskusie ľudí, pre ktorých bola história, resp. niektorá jej špecifická časť, profesiou alebo aspoň intelektuálnym koníčkom. Sám v tom čase „konsolidovaný a normalizovaný“, nemal som možnosť ani čas zaoberať sa problematikou podrobnejšie, nieto vyčerpávajúco (nedostal som sa napr. k medzivojnovým textom na túto tému od profesora Rapanta). Dnes ponúkam text čitateľovi

ako jeden z dokumentov doby spred takmer tridsiatich rokov, len s nevyhnutnými a nepočítanými redakčnými úpravami, ktoré text nijako nedopĺňujú, ani nemenia jeho zmysel. Možno vyvola diskusiu aj polemiku, pretože slovenské dejepisectvo medzičasom pokročilo heuristicky, metodologicky aj historiozoficky.

Milan Zemko, 19. 11. 2007

* * *

Aj praktická, každodenná skúsenosť nás presviedča o tom, ako hlboko a všestranne je zviazaná prítomnosť národa s jeho minulosťou, ako intenzívne sa necháva národné spoločenstvo (no aj parciálnejšie spoločenské kolektívy) ovplyvňovať svojou prežitou skúsenosťou, či už vedome alebo podvedome, a podvedome vari ešte intenzívnejšie ako s premysleným zámerom. Podvedomé stimulovanie národa jeho vlastnou minulosťou je totiž spontánnejšie, pretože pôsobí ako „prirodzený“ a či „sprírodnený“ činiteľ, ktorý sa zdá byť nekritickému, neanalyzujúcemu vedomiu jednoducho daný, ako vis major alebo fátum, voči ktorému je národný (ako aj parciálnejší) kolektív bezmocný a preto môže a vie o dejinnom vplyve iba poznamenať: „Je to raz tak!“

Tzv. kultúrne národy sa však obyčajne ani voči minulosti nechovajú pasívne. Naopak, v mene prítomnosti a najmä budúcnosti sa pokúšajú duchovne uchopiť ten neurčitý jav, čo vytvára na ne neustály vnútorný tlak, no objektívne jestvuje už len v rôznorodých a často sotva zaznamenateľných útržkoch. Postupná deľba práce spôsobila, že sa stalo úlohou historikov, aby neusporiadaným pozostatkom minulého času dali istý poriadok a zmysel, o ktorom sa potom predpokladá, že ho práve v onej minulosti objavili. Historici teda tým, že z minulosti „robia históriu“, snažia sa vedome a zámerne zasiahnúť historickú skúsenosť národa a jeho sociálnohistorické „reflexy“ v smere, o ktorom si oni (alebo ich mecenáši) myslia, že si ho problémy danej prítomnosti i úlohy do budúcnosti vyžadujú. A keďže názorov na prítomnosť a budúcnosť je vždy celá paleta – hoci nie sú vždy verejne povolené a vyslovované – nemenej početnými bývajú aj historické projekcie minulosti, vyjadrujúce istý názor na dejiny a teda aj určitú konkrétnu – duchovnú – podobu, tvar dejín.

„Chrbticou“ tohto historického tvaru je zas rozčlenenie, periodizácia dejín na základe zvoleného zjednocujúceho a hierarchizujúceho svetonázorového a metodologického princípu. Myslím si preto, že pred úvahou o mieste a funkcii periodizácie v syntetických dielach o dejinách niektorých stredoeurópskych národov – konkrétne poľského, maďarského, chorvátskeho, českého a slovenského národa – treba povedať aj niekoľko všeobecnejších poznámok o dejepisectve.

A. Poznámky k historickému mysleniu a dejepisectvu

I. Rímsky filozof a politik Cicero charakterizoval v spise *De oratore* históriu ako svedka času, svetlo pravdy, život uchovávaný v pamäti potomstva, ako učiteľku života a zvestovateľa budúcnosti. Ciceronove slová vyjadrovali optimistický názor na dejepis nielen ako náuku a či jedno z múzických umení, ale aj ako „všedné“, neteoretické, neprofesionálne reflektovanie a zažívanie minulosti. Optimizmus Ciceronových slov spočíval v podstate na tichom racionalistickom predpoklade, že je v silách a možnostiach historického myslenia rozpoznanie skutočnej pravdy a toto poznanie sa už „samo od seba“ stane primeraným a nepochybným vodítkom (alebo prinajmenšom jedným z hlavných vodítok) jednotlivca i celých ľudských kolektívov v danej prítomnosti a na ceste do tušenej budúcnosti. História sa teda tým, že svetlom pravdy osvetľuje v pamäti potomstva uplynulý čas, pozdvihuje na (univerzálnu) učiteľku (prítomného) života a súčasne na zvestovateľku (i vzdialenej) budúcnosti.

Dvetisíc rokov, čo uplynulo odvtedy, ako kultivovaný rímsky eklektik sformuloval svoj náhľad na históriu, skôr spochybnilo, než potvrdilo jeho platnosť. Toto spochybenie predznačil už tragický osud rímskeho autora, tak úzko spojený s dramatickými rokmi občianskych vojen, ktoré boli sotva stelesnením racionálneho poučenia z minulosti. Od tých čias sa historici neraz priamo či nepriamo odvolávali na Ciceronovu myšlienku (veď bola aspoň akademickým ospravedlnením historikového remesla), no napätie medzi proklamovanými ambíciami dejepisectva a jeho reálnymi výsledkami – z hľadiska poznávacej hodnoty a jeho praktického dosahu – sa nezmenšilo, „neprekonal“. Dejepisectvo sa dodnes nestalo široko rozvetvenou bránou k nepochybné vyčerpávajúcemu a nespornému poznaniu minulosti, ktoré by za prispenia iných vied natoľko zreteľne osvetlilo povahu prítomnosti, aby sa história stala aj prvoradým garantom „zhistoričtenej“ budúcnosti.

Ak bola teda filozofia celé stáročia poslušnou slúžkou teológie, potom údelom (i dnešnej) historiografie je byť často azda nedobrovoľnou, no koniec-koncov predsa len poslušnou slúžkou politiky, resp. ideológie tých, čo sú tvorcami a vykonávatelmi politickej praxe v danom spoločenskom kolektíve. Záber dejepisectva je v tomto ohľade naozaj široký: poslúži nielen nositeľom politickej moci (hoci títo mali a majú naň vari najväčší vplyv), ale aj

iným relevantným sociálnym silám, ktoré si „môžu dovoliť“ zadať historikovi spoločenskú objednávku na odborné stvárnenie historickej retrospektívy. (Tak mohol vyrásť celý zástup marxistických historikov v západných štátoch).

Pripájam sa k tým historikom a filozofom, ktorí sú presvedčení, že základným motívom historického bádania od najstarších čias až dodnes bola a ostáva konfrontácia s prítomnosťou a viac-menej vedomé a zámerné projektovanie budúcnosti. Celý tento konfrontačný proces prebieha pritom v každom spoločenstve konfliktné, v zrážkach rôznorodých až protikladných názorov, vyjadrujúcich záujmy zúčastnených spoločenských tried, vrstiev i záujmových skupín. To samo o sebe už znemožňuje účinne uplatňovať v historickej tvorbe tacitovskú zásadu „sine ira et studio“, a to aj vtedy, keď „straníckosť“ nezúžime na zámerné zamlčovanie a prekrucovanie faktov. Moderná historiografia s celou svojou prepracovanou metódou je preto – podľa mňa – schopná iba vyznačiť hranice historikovej profesionality (remesla), no oveľa menej už hranice historickej pravdy a to najmä preto, že sama „historická pravda“ je až priveľmi premenná veličina.

Staršie i novšie historické diela nás neprestajne presvedčajú o tom, že práca historikov nie je a ani nemôže byť skladaním parciálnych a relatívnych právd do nikdy nezavšiteľnej mozaiky absolútnej pravdy (dokonca ani pri faktografických údajoch, pretože ani tieto údaje nebývajú pričasto nesporné). Zmysel dejepisectva, resp. historikovej práce spočíva skôr v rozšifrovaní a obohacovaní diverzifikovaných interpretácií (in presentia) o tej istej časti minulosti, ktorú historik vylúpne z jej amorfnej fakticity „an sich“ a prostredníctvom svojho teoretického systému a metódy ju „povýši“ na historický fakt. Historik sa totiž neponára do svojho bádateľského materiálu ako „číre noetické médium“ schopné uchopiť svoj predmet v jeho ontickej totalite. Zápasí s materiálom, zmocňuje sa ho, alebo sa mu poddáva ako špeciálne školený odborník so všetkými prednosťami i obmedzeniami vyplývajúcimi z charakteru jeho profesie i úrovne jeho profesionality; navyše a či predovšetkým konfrontuje sa s materiálom, príp. s názormi o tomto materiáli ako príslušník niekoľkých spoločenských kolektívov na diferencovanej úrovni (občan, historik, prívrženec istého svetonázoru a politickej orientácie atď.). Zmes týchto rôznorodých záujmov a z nich prameniacych postojov vytvára historikovi základný svetonázorový (axiologický, sociálnopsychologický atď.) rámec a východisko pre každú konfrontáciu s faktami minulosti. Možno preto povedať s E. H. Carr, že nevyhnutnosť určiť základné historické fakty „vôbec nevyplýva z povahy faktov samých, ale z apriórneho historikového rozhodnutia“ a to, či istá udalosť nadobudne status historického faktu, je otázkou „interpretácie, výkladu“.

Skutočnosť, že historikova práca má primárne interpretačný, a teda selektívny charakter, je však v nemeňšej miere podmienená aj samotným historickým materiálom, ktorý je práve tak nesmierne bohatý a rôznorodý, ako je neopakovateľne jedinečný a fakticitne kusý a ktorý sa

tým , že je „skrytý“ v nenávratnej minulosti, „vzpiera“ historikovej heuristickej práci. Dôležitou okolnosťou je, že obrovskú časť historického materiálu predstavujú už interpretácie historických faktov (kroniky, anály, iná profesionálna historická spisba, ale aj ostatné zaznamenané dokumenty). Tieto interpretácie pritom nielenže často výlučne a jedinečne sprostredkujú istú historickú udalosť, ale súčasne môžu byť aj neprekonateľnou hrádzou medzi udalosťou „ako takou“ a jej bádateľom. Aj z tohto dôvodu sa potom história javí ako postupný rad znovu a znovu reinterpretovaných interpretácií predpokladaných faktov z nenávratnej minulosti. Prijímam preto názor medievalistu G. Barraclougha, podľa ktorého „dejiny, ktoré prečítame, aj keď sa opierajú o fakty, nie sú prísne vzaté vôbec fakticítne, ale sú súhrnom prijatých súdov.“

Historik je teda vo svojej práci stimulovaný jednak spoločensko-historicky podmienenými noetickými predpokladmi, v dôsledku ktorých sa k nemu nikdy nedostanú fakty „rýdze“, pretože v rýdzej forme ani neexistujú, ani existovať nemôžu, pričom minulosť môže dejepisectvo skúmať a pochopiť iba očami prítomnosti (E. H. Carr). Súčasne ho stimulujú zvonka uložené a spravidla aj vnútorne akceptované spoločenské záväzky a úlohy, skutočnosť, že „história“, nech sa už vykladané udalosti môžu javiť akokoľvek vzdialené v čase, sa v skutočnosti týka súčasných potrieb a súčasných situácií, v ktorých sa oné udalosti odrážajú (B. Croce).

II. Uvedená problematika sa dotýka aj najvšeobecnejších historických reflexií, čiže filozofie dejín, a to tak dejín univerzálnych ako i národných. A podstatnou súčasťou filozofovania o národných dejinách je práve definovanie rozhodujúcich medzníkov, charakterizovanie základných epoch a období v historickej minulosti národov, t. j. periodizácia dejín. Členenie dejín na jednotlivé epochy, obdobia atď. nie je formálnou hrou špekulujúcich historikov a filozofov, ale nevyhnutným metodologickým a svetonázorovým nástrojom na pochopenie a interpretovanie chronologicky zoradených historických faktov vyňatých historikom jednak z anonymného toku neprestajne plynúceho času a jednak z „insitného“, mýtotvorného povedomia, pamäti spoločenstva. Periodizácia dejín dáva kriticky reflektovanej histórii základnú podobu, tvar, je východiskom pre pochopenie parciálnejších období a problémov. V periodizácii sa veľmi zreteľne odzrkadľuje aj svetonázorové (filozofické) stanovisko historika a toho spoločenského milieua, ktorého príslušníkom historik je, resp. ktorého názory na históriu vyjadruje a spoluformuluje.

Pri hľadaní a vymedzovaní vnútorného členenia historického času sa hádam najzreteľnejšie potvrdzuje platnosť názoru anglického historika Collingwooda, že filozofia dejín sa nezaobera „ani minulosťou o sebe“, „ani historikovým uvažovaním o nej o sebe“, ale „obidvoma v ich vzájomnom pôsobení“. A práve konfrontácia konkrétnych, už (interpretovaných) faktov so všeobecnými súdmi-interpretáciami, väziami v svetonázorovom podhubí jednotlivých

historikov, je hlavným zdrojom a podnecovateľom širokej palety „periodizačných modelov“ nielen v rámci tých istých národných dejín, ale dokonca aj medzi historikmi v zásade totožnej filozoficko-svetonázorovej orientácie. Tvarovanie dejín prostredníctvom ich viac-menej detailnej periodizácie je teda zas len rozširovaním palety reinterpretovaných interpretácií „zhistoričtenej“ minulosti. Táto paleta názorov na minulosť i jej jednotlivé periodizačné interpretácie dokresľujú skôr charakter konkrétneho dejepisectva a jeho spoločenské milieum v danej prítomnosti, resp. „historickú optiku“ tejto prítomnosti, než by boli nepochybne pravdivým a (noeticky) záväzným svedectvom o skúmanej minulosti. Preto môžu znovu a znovu prepukať spory o rozhodujúcich činiteľoch určitých historických udalostí, o kauzálnochronologickom zret'azení historických faktov, ktoré nadobudli prelomový, epochálny význam, o hodnotení a hierarchizovaní týchto epochálnych udalostí, čiže aj o samom členení – periodizácii dejín.

Nazdávam sa však, že pri všetkej interpretačnej diverzifikovanosti sa v historickej spisbe, a teda aj v periodizácii dejín uplatňuje pravidlo, že čím viac si je určité (národné či parciálnejšie) spoločenstvo so svojimi historikmi vedomé vlastnej historickej minulosti a rozhodujúcich hybných činiteľov, ktoré túto minulosť formovali, o to viac sú výsledky historickej reflexie minulosti obsahovo bohatšie, konkrétnejšie. To tiež znamená, že aj kontúry, tvar historickej minulosti vyjadrený v periodizácii dejín je v „historicky vedomom“, kultivovanom spoločenstve a v jeho historiografii oveľa presnejší a zdôvodnenejší než v takých spoločenstvách (národoch, spoločenských triedach, vrstvách atď.), ktorých dejinná vízia zostáva (de)formovaná pretrvávajúcimi legendami a mystifikáciami, resp. vtesnáva sa do rámca importovaných a vlastným historickým myslením neadaptovaných, nepretavených, čiže všeobecných schém.

III. Ak sú pre historiografiu a filozofiu dejín príznačné dosť obmedzené možnosti, pokiaľ ide o vyčerpávajúce postihnutie a vymedzenie „historickej pravdy“ o bádanej minulosti, neznamená to ešte, že aj ich vplyv na spoločenstvo, v ktorom fungujú, musí byť obmedzený, či dokonca bezvýznamný, a to či už napriek alebo vďaka sociálnej služobnosti dejepisectva i filozofie. Ambivalentnosť funkcie a postavenia dejepisectva v spoločnosti nepopiera ani sama empiria.

Je známe, že pre tzv. civilizované národy v tradičnom slova zmysle, t. j. pre národy, čo výraznejším spôsobom participovali na anticko-kresťanskej tradícii, je charakteristická pomerne vysoká miera historického myslenia siahajúceho – na rôznej úrovni – až do hlbokého stredoveku. Vo svojej teoreticko-kritickej reflexii (čiže definitívne profesionálnej) podobe sa toto myslenie konštituovalo predovšetkým vďaka prínosu historizmu a historického pozitivizmu minulého storočia. Je pravdou, že západoeurópski historici sa dali cestou rastúcej kritickej odbornosti už podstatne skôr (vlastne už v epoche renesancie a humanizmu) a od

tých čias každé storočie prispelo svojim osobitým dielom k prehĺbeniu a pestovaniu dejepiseckej odbornosti. Boli to však odborne školení a školiaci historici 19. storočia, ktorých diela definitívne prekročili prah dejepiseckej profesionality, za ktorým ostali (alebo mali ostať) nekriticky osvojované legendy a mýty i nekvalifikovane zoradované a kombinované udalosti a ich súvislosti. (Obídem na tomto mieste „pády“ časti dejepisectva do neprofesionality a voluntaristickej tendenčnosti, čoho svedkom bolo v netušenej miere a podobe práve naše storočie). Historiografia postavená na piedestál odbornosti a profesionálnej morálky sa stala v každom „kultúrnom“ národe nezanedbateľnou, ba konštituujucou zložkou jeho vedomia o sebe a o svete, a to napriek tomu, že často fungovala len v role onoho novodobého „dievčaťa – tak trochu – pre všetko“.

Dôvody takéhoto postavenia historiografie aj v súčasnosti sú vonkajšie i vnútorné. Vládnuce vrstvy sa pri formulovaní a presadzovaní svojich sociálno-politických zámerov takmer vždy odvolávali na „poučenie“ a „záväzky“ z minulosti a robia tak aj dnes, no zameranie tohto retrospektívneho pohľadu je už v rukách samotných mocných nehistorikov, aj keď sa títo zvyknú opierať o výsledky profesionálnej historiografie, prípadne používajú (i zneužívajú) historikov ako „erárnych vykladačov“. Historici, čo odmietajú prisluhovať, sa uchýľovali a uchýľujú sa (nepoučiteľne? Ale možno sa tu poučiť?) v podstate k dvom málo účinným až neúčinným spôsobom, ako sa vyrovnáť s konfliktami, koreniacimi vo svojvoľnom používaní i zneužívaní historickej produkcie prostredníctvom „spoločenskej objednávky“. Časť historikov vedie spravidla vopred stratený boj s politickou mocou a jej inštitucionalizovanými nástrojmi o „nedeformovaný“ obraz minulosti a o „správne“ pochopené dôsledky vyplývajúce z histórie pre prítomnosť a budúcnosť. Iní historici sa zas chcú chrániť pred utilitárnym prakticismom mocných múrom akademickej nezúčastnenosti. Myslím si, že je to len fiktívny múr, pretože nejde predsa o osoby, ale o ich diela, ktoré samy o sebe sú už od svojich tvorcov „nezávislé“, zato voči mocenským záujmom sú bezmocné. (Títo historici pripomínajú trochu tých prírodovedcov, čo by sa chceli dištancovať od vojensko-mocenských dôsledkov svojej práce).

Myslím si, že uvedená konfliktná situácia sa vyskytovala v každej spoločnosti založenej na mocenských väzbách a takou spoločnosťou stále ostáva každý „civilizovaný“ národ. Inou otázkou je, či nerovný vzťah medzi historiografiou a mocou, resp. celým komplexom relevantných spoločenských síl, v konečnom dôsledku ohrozujúci odbornú špecifickosť a integritu historiografie, či sa tento nerovný vzťah dá aspoň sčasti vyvážiť v prospech historiografie, akými prostriedkami a hlavne v mene čoho (okrem jej čisto odbornej špecifickosti a svojbytnosti)? Táto otázka sa týka ostatne každej duchovnej tvorby, pretože nerovný vzťah voči relevantným spoločenským silám je charakteristický pre akúkoľvek oblasť duchovnej aktivity (od prírodných vied až po umenie).

Celý problém sa v prípade histórie komplikuje navyše tým, že historikova rezervovanosť voči aktuálnemu spoločenskému dňaniu, presvedčenie o nezávislosti bádania od vonkajších, nedejepiseckých stimulov, musia byť koniec koncov iba fiktívne. Vyššie som konštatoval, že ani historik nejestvuje inak než v zložitej spleti záujmov a vzťahov svojho spoločenského a odborného prostredia. Aj vo svojom diele, ba už v prístupe k materiálu reaguje preto prinajmenšom nevedome a nezámerné na celý rad aktuálnych problémov a úloh, pred ktorými stojí jeho sociálny kolektív a teda aj on sám – a reaguje na ne aj pri odľahitých témach dávnoveku, nehovoriac o problematike zeitgeschichte.

Ak je teda spoločenská služobnosť historiografie nevyhnutnosťou, potom zárukou zachovania a pestovania jej odbornej špecifickosti by mala byť – popri nepochybnej profesionálnej kvalifikácii samotných historikov – po prvé, taká spoločenskopolitická a kultúrna úroveň relevantných spoločenských vrstiev a osobitne rozhodujúcich politických síl, ktorá týmto vrstvám a silám „dovolí“ rešpektovať alebo aspoň tolerovať imanentné zákonitosti dejepiectva; po druhé, musí celý spoločenský kolektív (národ) dosiahnuť takú mieru svojho vnútorného konsenzu a taký stupeň konsolidácie a zabezpečenia svojej svojbytnosti navonok, že prestáva byť odkázaný na úzko účelovo formulované, ba i „zostrojované“ historické „argumenty“, meniace dejepiectvo v púhe kolbište polemických pamfletov na historické témy s podenkovými problémami i dosahom.

B. Poznámky k predpokladom súčasného historického myslenia v strednej Európe

I. Azda nikde v Európe sa otázka zmyslu a významu dejepiectva, ktorá ihneď implikovala problematiku jeho charakteru i svojbytnosti, nevyhranila tak ostro a neriešila tak rozporuplne ako u tých stredoeurópskych národov, čo dozrievali v moderné národy medzi expandujúcim nemectvom a Ruskou ríšou. Príčin tohto vývoja nájdeme hneď niekoľko:

- a) tieto stredoeurópske národy (s výnimkou Poliakov) vstupovali do novovekej epochy centralizovaných štátov bez národnej a štátnej suverenity;
- b) obrovskú časť energie a času im pohltil boj o získanie, resp. znovuzískanie národnej a štátnej svojbytnosti;
- c) energia i čas chýbali potom pri prekonávaní celkového civilizačného zaostávania za vyspelejšou západnou Európou, čím boli tieto krajiny postihnuté vlastne už od počiatku svojich historických dejín (s výnimkou krátkych období, napr. za éry Karola IV. v Čechách), pričom toto zaostávanie sa podstatne prehĺbilo na začiatku priemyselnej revolúcie;

d) civilizačné zaostávanie sa osobitne nepriaznivo prejavilo práve v sociálnej sfére, v pretrvávajúcej prežitých sociálnych štruktúrach a inštitúciách a v len veľmi pozvoľnom raste nových spoločenských činiteľov (osobitne „tretieho stavu“, buržoázie); stagnácia a nevyváženosť stredoeurópskych národov boli zdrojmi značnej spoločenskej „nevykvasenosti“ a konfliktnosti, pretrvávajúcej až do nášho storočia, čo zas bránilo, aby sa uplatnila tendencia k spoločenskému konsenzu, príznačná práve pre západnú Európu;

e) permanentne konfliktná sociálno-politická situácia, vyúsťujúca do nezmieriteľných postojov, vyvolávala tlak na celú duchovnú sféru spoločnosti a v rámci nej aj na historické myslenie a historiografiu v smere jej jednoznačnej sociálnopolitickej utilitárnosti (čo však nevylučovalo heuristickú, faktografickú kritickosť – aspoň v univerzitnom dejepisectve).

II. Pri všetkej zhode osudov stredoeurópskych národov v novodobých dejinách – uviedol som, že sa budem zaoberať dejinami slovenskými, českými, maďarskými, poľskými a sčasti chorvátskymi – nemožno ignorovať ani ich podstatné vzájomné odlišnosti, spočívajúce v historickej jedinečnosti každého národa.

a) Rozličný je čas, spôsob i miera straty národnej i štátnej svojbytnosti. Slováci si nevytvorili samostatný (ba ani len autonómny) štátny útvar; Chorváti síce na začiatku 12. storočia stratili, resp. vzdali sa samostatnosti, no v rámci Uhorska si uchovali istú mieru autonómie, ktorá aspoň formálne pretrvala až do 19. storočia a stala sa štátno- a historickoprávnym odraziskom pre nový národný vzostup Chorvátov; česká štátnosť nezanikla formálne (České kráľovstvo neprestalo jestvovať historickoprávne), ale bolo zničené fakticky, „obsahovo“ po Bielej hore premenou vnútorných mocenskopolitických, hospodárskych i kultúrno-spoločenských vzťahov, a to tým, že sa v českých krajinách odstránili alebo asimilovali české privilegované vrstvy a súčasne sa implantovala cudzia vládnuca vrstva s odmietavým vzťahom k českému etniku i k českej kultúre a historickej minulosti; formálne i reálne najmenej utrpela svojbytnosť Uhorska a uhorského štátneho národa – šľachty (v ktorej však jednoznačne dominovali príslušníci maďarského etnika) a ktorá si vo svojej nenarušenej kompaktnosti zachovala spoločensko-mocenské pozície (pri istých politických ústupkoch); „uhorský národ“ sa síce zachoval za cenu „sebazáchovného zmrazenia“ a ustrnutia celej uhorskej spoločnosti, čo znamenalo dejiny Uhorska až do nášho storočia, no súčasne umožnilo prebudeným Maďarom oveľa ľahšie začať a rozvíjať národné emancipačné hnutie; Poliaci si udržali štátnu nezávislosť najdlhšie z uvedených národov (až do konca 18. storočia), no stratili ju najradikálnejším spôsobom: rozdelením krajiny a národa medzi tri mocnosti, pričom sa uchovala dočasná a fiktívna samospráva v jedinom, ruskom zábore.

b) spomínané stredoeurópske národy svoju svojbytnosť nielen v rozličnom čase a v rozličnej miere stratili, ale diferencovaným historickým procesom ju aj znova získavali. Najskôr a najviac sa presadili Maďari v rakúsko-uhorskom vyrovnaní z r. 1867, ktoré reštituovalo

starú uhorskú štátnosť so supremáciou moderného (či modernizujúceho sa) maďarského národa. Na rakúsko-uhorské vyrovnanie nadviazalo uhorsko-chorvátske, ktoré Chorvátov neuspokojilo, predsa však vytváralo novú platformu pre chorvátske emancipačné ciele, ktoré sa – predbežne – zavŕšili v juhoslovanskom štáte. Česká emancipácia sa sprvu a hlavne uskutočňovala vo sfére hospodárskej a kultúrno-spoločenskej, menej úspešne už z hľadiska štátoprávneho, preto sa boj o českú národnú svojbytnosť zavŕšil až v roku 1918. Tento rok znamená aj vyvrcholenie emancipačných a zjednocovacích snáh Poliakov, ktorí – za oveľa ťažších podmienok než napr. Česi – anticipovali štátnu nezávislosť a jednotu sociálnou a hlavne kultúrnou dynamikou. Ostávajú Slováci, ktorí nemalo čo reštituovať, ba dokonca nemali ani objektívne predpoklady a možnosti pre úplnú národnú emancipáciu – rok 1918 znamenal pre nich síce životne dôležitú zmenu, ale len zmenu v závislosti, nie získanie skutočnej nezávislosti, o ktorú sa pokúšajú (i nepokúšajú) až dodnes.

Na tomto mieste treba poznamenať, že menšie stredoeurópske národy sa v nejednom ohľade inšpirovali emancipačným a zjednocovacím hnutím nemeckého, prípadne talianskeho národa. Medzi nemeckým zjednocovacím hnutím a pohybom stredoeurópskych národov je však jeden zásadný rozdiel: Nemci sa neoslobodzovali spod cudzej nadvlády (ak nerátame napoleonskú epizódu), v Nemecku išlo o odstránenie pozdnofeudálnej rozdrobenosti na celý rad štátov a štátikov a o vytvorenie jednotného celonemeckého štátneho útvaru (ríše). K tomuto cieľu smerovali dve protikladné tendencie: liberálnodemokratická (zjednotenie „zdola“) a aristokraticko-pruská (zjednotenie „zhora“), ktorá sa definitívne presadila po porážke revolúcie v rokoch 1848/49 a ktorá po obnovení Nemeckej ríše v r. 1871 zmenila svojou expanzívnou nemecký príklad na nemeckú hrozbu.

c) Jednotlivé stredoeurópske národy sa nachádzali v rozličnej situácii – napriek všetkým historickým podobnostiam – aj po získaní národnej svojbytnosti: Len zdanlivo, resp. relatívne (vzhľadom na predchádzajúci stav) boli svojbytní Slováci a vlastne aj Chorváti, pretože sa obidva národy museli konfrontovať s novou tutelou, aj keď celkom iného pôvodu a charakteru ako pred „prevratom“. Rok 1918 znamenal skutočné zavŕšenie národno-štátneho emancipačného boja Čechov a Poliakov, zatiaľ čo Maďari nemohli svoje oneskorené a už nechcené „oslobodenie“ spod Habsburgovcov spojené s deštrukciou starého Uhorska, pociťovať inak ako národnú katastrofu, s ktorou sa istým spôsobom vyrovnávajú až dodnes (podobne ako Rakúšaniam, pre ktorých rok 1918 znamenal začiatok rozporuplného hľadania vlastnej rakúskej identity)

d) Problematika národnej emancipácie, ktorá bola aktuálna aj v iných častiach Európy (od Talianska až po Nórsko), sa nikde nespájala v takej miere ako v strednej Európe s problematikou sociálnoekonomickou, resp. s vyústením tohto druhu konfliktov do sociálnej revolúcie.. Vyplývalo to najmä z tradičnej spoločenskoekonomického zaostalosti spomínaných

krajín (s výnimkou Čiech), ktorá sa stávala čoraz zreteľnejšou zoči-voči dynamickému vývoju západnej Európy. Sociálne konflikty sa nielenže neriešili, ale naopak, zostrovali sa a smerovali ku kataklizmatickému vyústeniu. Rozporuplný vývin stredoeurópskych národov mimoriadne ovplyvnilo známym spôsobom porevolučné Rusko. V dôsledku radikálnych sociálnych premien sa v týchto národoch vytvorila aj nová politicko-mocenská štruktúra a jej predstavitelia sa celkom cieľavedome usilovali vytvoriť k nej duchovný pendant ako súčasť novej „nadstavby“, vrátane vlastnej optiky národných dejín. Charakteristickou črtou, najmä na začiatku nového vývoja, bola tendencia v porevolučných krajinách dospieť k určitému unifikovanému pohľadu na svet. Tieto snahy však nedosiahli očakávané ciele: duchovný život jednotlivých národov sa nedal podriaďovať jednotiacemu, spoločnému menovateľovi so všeobecne platnými „revolučnými“ interpretáciami, čo platí aj o historickom myslení týchto národov.

III. Historické myslenie a dejepisectvo uvedených národov stimulovali práve tak spoločné ako rozdielne, až protikladné dejinné činitele, čo – popri imanentne historiografických faktoroch – podstatne spoluurčovalo chápanie zmyslu a významu dejín a dejepisu v každom národe a spôsobilo, že tento obraz dejín i predstava o dejepise neboli a nie sú totožné.

Na otázku, ktoré spoločné faktory stimulovali novodobú historiografiu stredoeurópskych národov, možno azda stručne odpovedať, že to boli otázky a problémy spojené s tými reálnymi spoločenskohistorickými danosťami a atribútmi, ktoré boli pre moderné európske národy dôležité a smerodajné, no ktoré v stredoeurópskych závislých a emancipujúcich sa národoch nemohli byť zastúpené a rozvinuté v miere primeranej danej dobe a ani po získaní nezávislosti nestali sa automaticky pre tieto národy samozrejmi danosťami a charakteristikami. Takými danosťami a atribútmi boli a ostávajú: a) suverénny štát a jeho jestvovanie v medzinárodnom kontexte; b) diverzifikovaná sociálna štruktúra národa vytváraná a formovaná predovšetkým aktivitou a iniciatívou tých spoločenských vrstiev, ktoré v jednotlivých epochách národných dejín predstavovali rozhodujúce mocensko-politické, hospodárske a duchovné faktory (vrátane sociálnopsychologických) národno-štátneho spoločenstva, čiže privilegovaných vrstiev jednotlivých epoch, c) vzťah závislosti aj emancipačný proces ostatných tried a vrstiev národa voči spoločensky rozhodujúcim (privilegovaným) silám národa v tej-ktorej historickej epoche.

Novodobú stredoeurópsku historiografiu stimulovalo teda, podľa môjho názoru, (a to s jedinou, slovenskou výnimkou) etatistické a elitárne hľadisko, vychádzajúce z aktuálnych emancipačných a etablizačných potrieb a záujmov „dozrievajúcich“ národov a uplatňujúce sa popri zreteľných populistických tendenciách, absolutizujúcich význam ľudových, plebejských tried, resp. proti týmto populistickým tendenciám. Elitárno-etatistické hľadisko prežilo spravidla aj završenie emancipačného procesu jednotlivých stredoeurópskych národov po

národnom oslobodení a uplatňovalo sa hlavne pri koncipovaní syntetických, súhrnných obrazov národných dejín, ktoré vždy bývajú demonštráciou určitej vízie národa a táto dodnes nemôže obísť a ani neobchádza osnovný význam štátu a jeho konštituujuúcich mocenských síl pre jestvovanie svojbytného národa. Určitou, ale nie dôslednou výnimkou je v tomto ohľade predstava slovenského národa, resp. jeho duchovných i politických predstaviteľov o sebe samom s jej ostentatívne zdôrazňovaným populizmom (o čom bude reč neskoršie).

Elitárno-etatistická koncepcia dejín má ešte stále natoľko aktuálny význam pre uvedené stredoeurópske národy, že ju nedokázal poprieť ani porevolučný ideologický hegemon – marxizmus, ktorý získal v ich národných historiografiách (aspoň formálne) výsadné postavenie. Po počiatocnom a len prechodnom období, keď sa bagatelizoval a vlastne odmietal tradičný národný štát ako nástroj vykorisťovateľských tried a vyzdvihoval sa ľudový, revolučný, vzhľadom na tradičné štátne útvary deštruktívny a teda antietatistický a antielitárny element, sa historici opäť vracajú k osvedčeným historiografickým dominantám. Dochádza k tomu buď celkom otvorene (najmä v Poľsku) alebo cestou istej „dejepiseckej schizofrénie“ – keď sa všeobecne proklamuje rozhodujúci význam „ľudových mäs“, ale v konkrétnom historickom výklade sa uplatňujú elitárno-etatistické prvky (napr. v českom dejepisectve). Tento „návrat k tradícii“ podľa mňa iba potvrdzuje starú, no stále platnú skúsenosť, že autentická a svojbytná existencia „civilizovaných“ národov sa nedá identifikovať a analyzovať bez pochopenia povahy ich vrcholnej organizačnej štruktúry, ktorou je štát a jeho fungovanie v konkrétnych historických podmienkach. Táto činnosť sa dá najkomplexnejšie rozpoznať v aktivite a „spôsoch jestvovania“ dominujúcich spoločenských vrstiev (bez ohľadu na ich majetkovú charakteristiku). V tomto zmysle ostávajú nepriviligované (ľudové) vrstvy – i napriek všeobecným ideologickým proklamáciám historikov či politikov – viac-menej pasívnym objektom dejín. Platí to, myslím si, aj vtedy, keď v prelomových obdobiach medzi epochami nadobúdajú tieto nepriviligované a ovládané vrstvy subjektívne presvedčenie, že sú nemanipulovanými, autentickými „tvorcami dejín“.

Inými slovami, dejiny sú skutočne „dejinami panovníkov“, resp. iných sociálne a mocensky rozhodujúcich osobností, no nie preto, že by tieto osobnosti celkom suverénne a svojvoľne „tvorili“ dejiny, lež preto, že svojím miestom v spoločenskom historickom pohybe stelesňovali vrchol jestvujúcich a či rodiacich sa relevantných sociálnych a mocenských štruktúr, svojimi činmi hierarchicky stimulovali subordinované sociálnopolitické činitele a súčasne symbolizovali fungovanie, „chod“ danej spoločnosti (národa) v jej vzťahovo-funkčnej totalite. V tomto zmysle, nazdávam sa, platilo a platí, za národ bez vlastného „vládcu“ a spoločenskej elity je anonymným národom a nesvojbytným spoločenstvom.

C. Miesto periodizácie národných dejín pri interpretovaní dejinného vývoja niektorých stredoeurópskych národov.

Vyššie som konštatoval, že periodizácia dejín je nevyhnutným metodologicko-svetonázorovým nástrojom historika, umožňujúcim mu definovať rozhodujúce medzníky v dejinách a charakterizovať ich základné epochy a obdobia. Periodizácia dejín má teda dať kriticky reflektovanej histórii základnú podobu, tvar a súčasne má vyjadriť aj svetonázorové stanovisko historika, jeho retrospektívnu a perspektívnu „projekciu“ národa a sveta. No keďže v dejepisectve máme do činenia predovšetkým s neustále reinterpretovanými interpretáciami, stáva sa aj uvažovanie o periodizácii dejín práve tak zjednocujúcim ako i diferencujúcim faktorom v obci historikov. K diferenciacii pritom nedochádza len z dôvodov národnej odlišnosti, ale predovšetkým pre svetonázorové a špecificky profesionálne interpretačné otázky, ktoré samozrejme pôsobia aj ako zjednocujúci element (dokonca ponad hranice). Takéto diferencujúce aj integrujúce procesy neobchádzajú ani stredoeurópske dejepisectvo.

Jednou zo spoločných črt aj pri úvahách o periodizácii dejín jednotlivých stredoeurópskych národov boli a ostávajú elitárno-etatistické hľadiská, ktoré sa – po prechodnom negovaní – postupne, implicitným spôsobom zahrnuli do historickej metódy i tých dejepiscov, ktorí sa hlásia k marxistickému svetonázoru. Znamená to, že v syntetických dielach o dejinách jednotlivých stredoeurópskych národov sa v zásade rešpektuje (aspoň deklaratívne) učenie o triedach a triednom boji i členenie dejín podľa základných sociálnoekonomických formácií (s vyústením do perspektívnej „ríše slobody“), no historici každého z týchto národov sa snažia – azda s jednou, slovenskou výnimkou – objaviť a obhájiť jedinečnú podobu svojich dejín už pri úvahách o periodizácii a samozrejme pri konkrétnom vymedzení jednotlivých historických medzníkov a epoch. Pri tejto práci a snahe sa nezaobišli a nemôžu sa zaobísť bez uplatnenia elitárno-etatistických hľadísk na konkrétny dejinný materiál, čo potvrdzujú (s uvedenou výnimkou) samotné dejepisecké diela, o ktorých budem hovoriť na ďalších stránkach, a to v poradí: poľské, maďarské, chorvátske, české a slovenské publikácie, pričom sa pokúsim o predbežné sumarizovanie „slovenskej otázky“ z hľadiska periodizačnej problematiky našich dejín.

(Poznámka: Pre potreby tejto úvahy som sa obmedzil len na vybrané syntetizujúce diela publikované, resp. vydané v reedícii v posledných dvadsiatich rokoch. Výnimku vo výbere literatúry predstavujú z dôvodu väčšej názornosti publikácie o slovenských dejinách. Kvôli väčšej prehľadnosti uvádzam názvy diel len v zozname literatúry – opäť s výnimkou slovenských resp. československých publikácií.)

I. Syntetické práce o poľských dejinách, najmä čo vyšli v tomto desaťročí, potvrdzujú, podľa mňa, celkom zreteľne odklon od univerzalistických, triednych princípov „bojového marxizmu“ a naopak, akcentujú, resp. kultivujú štátnu, sociálnu i kultúrnu osobitosť,

„poľskosť“ národných dejín. Nepopierajú pritom ba ani neznižujú nezanedbateľný, či dokonca osudový význam medzinárodného kontextu Poľska, a to nielen mocensko-politického, lež predovšetkým všeobecne civilizačného.

Ako historiografie iných slovanských národov, aj poľské práce venujú značnú pozornosť (i neslovanskej) prehistórii krajiny. Poľské etnikum sa v krajine neobjavuje ako viac-menej sformovaná historická entita, ale „vyrastá“ a „vrastá“ do krajiny ako organický dedič všetkých predchádzajúcich plemien, ktoré svojou existenciou poznačili priestor nazývaný buď v minulosti alebo v prítomnosti Poľskom. Vlastná „história“ sa však aj pre poľských historikov začína formovaním sa stredovekého (feudálneho) štátu, pričom sa, podľa mňa, tak v koncipovaní základnej periodizácie, ako aj pri vymedzovaní parciálnejších období prejavujú elitárno-etatistické hľadiská poľských historikov.

Od zrodu poľského štátu (išlo o proces, ktorý sa zavŕšil v druhej polovici 10. storočia prijatím západného kresťanstva) až do prelomu 15. a 16. storočia sa hovorí o stredovekom Poľsku. V počiatočnom období tejto epochy (do prvej polovice 12. stor.) sa mladý poľský štát vyhraňuje (expanduje i bráni sa) voči okolitým štátom a poľská spoločnosť si v úporných konfliktoch vytvára – podobne ako v iných európskych krajinách – svoju hierarchickú feudálnu štruktúru. Nasledujúce obdobie sa v poľskom dejepise charakterizuje ako rozbitie Poľska na údelné kniežactvá a ohraničuje sa smrťou posledného celopoľského panovníka Boleslava Krivoústeho v roku 1130 a začiatkom 14. stor., keď za Ladislava Lokietka dochádza k efektívnemu zjednocovaciemu procesu poľských kniežactiev. V tom takmer dvestoročnom období prežívala poľská štátnosť hlbokú krízu a to, že ju poľský štát prekonal, bolo tiež dôsledkom približne rovnakej politickomocenskej krízy spôsobenej odstredivými silami tak u západných ako aj východných susedov. Aj nový zjednocovací proces sa uplatňoval v neustálej konfrontácii s odstredivými silami v poľskej spoločnosti, čoho dôsledkom bola aj definitívna strata kniežactiev na severo- a juhozápade piastovského kráľovstva. Výsledkom istého kompromisu medzi záujmami kráľovskej moci, cirkvi, magnátov a šľachty – iné spoločenské vrstvy nehrali podstatnú rolu – bol systém stavovskej monarchie, ktorého vývoj sa zavŕšil za Jagelonskej dynastie (na prelome 15.-16. stor.). Nástup Jageloncov na poľský trón v roku 1386, spojený so vznikom Poľsko-litovskej únie, znamenal aj novú medzinárodnú orientáciu a záväzky poľského štátu smerom na východ a jeho – prechodné – veľmocenské postavenie vo východnej Európe.

Druhá veľká epocha poľských dejín – poľský novovek (od prelomu 15. a 16. stor. do zániku štátnej nezávislosti v roku 1795) nazýva sa v poľskom dejepise aj epochou šľachtickej republiky. Charakterizoval ju taký sociálno-politický systém, v ktorom voči monarchickému suverénovi (a stále viac nesuverénovi) stál a spoluvládol s ním kolektívny suverén feudálneho šľachtického národa, od konca 16. stor. postupne manipulovaný úzkou vrstvou magnátskych

oligarchov. Bola to epocha, čo začala „zlatým vekom Poľska“, všestranným rozmachom poľskej spoločnosti, aj keď v hospodárskej sfére skôr archaického a kvantitatívneho charakteru, a skončila neúspešným pokusom o prekonanie povestnej „poľskej anarchie“ so zlovestným vyústením – zánikom poľského štátu. Príčiny tohto retrográdneho vývoja poľskej spoločnosti sú bezpochyby komplexné, pričom podstatnú rolu zohrali sociálno-ekonomické pomery (osobitne prežívajúci pozdný feudalizmus, brániaci sa akýmkoľvek účinným zmenám a nerozvinutosť tretieho stavu), ale ani štátno-politické príčiny nemali iba druhotný význam. Mocensko-politická štruktúra nefunguje totiž iba sekundárne, ako derivát ekonomických vzťahov, lež má svoju vlastnú dynamiku a spätne stimuluje aj premeny, resp. petrifikáciu tzv. základne. Charakter a fungovanie mocensko-politickej štruktúry sa prejavuje aj pri medzníkoch parciálnejších období tejto epochy: rok 1502 s právnym završením šľachtickej republiky zákonom Nihil novi, rok 1566 s nástupom slabej dynastie Vasovcov a narastaním magnátskej oligarchie, rok 1697, keď s nástupom saskej dynastie prepuká aj hlboká a definitívna kríza poľského štátu a konečne aj rok 1784 s nástupom Stanislava Poniatovského a začiatkom neúspešných pokusov o sociálno-politickú obrodu poľskej spoločnosti a štátu. Vnútroštátne pomery rámcujú a podmieňujú aj zahraničnopolitické vzťahy a ambície každého suverénneho štátu. V prípade Poľska sa osudovo prejavila politické únia s Litvou, ktorá orientovala poľskú politiku takmer výlučne na východ a súčasne viedla k faktickej rezignácii na stratené o postupne germanizované územia na západe. Táto orientácia viedla po počiatočnom rozmachu (i to problematickom) k „matovej“ situácii Poľska už na začiatku 18. storočia, keď sa ocitlo medzi tromi expandujúcimi mocnosťami: Pruským kráľovstvom, ruským impériom a habsburskou monarchiou a vnútorne bolo rozkladané egoizmom magnátskych klík korumpovaných cudzími mocnosťami.

Konečná strata národnej nezávislosti v roku 1795 – tento eminentne mocenskopolitický akt – je vlastne uzlovým bodom a súčasne symbolizujúcim aktom celkovej krízy poľskej spoločnosti a jej hegemóna – šľachty. Túto krízu neboli schopné privilegované vrstvy prekonať vlastnými, vnútornými silami. Vyše 120 rokov „pod jarmom“ je v poľskom dejepise predovšetkým v znamení boja o znovuzískanie poľskej samostatnosti – vari nič tak nepôsobí v poľskom historickom vedomí (i podvedomí) ako tradícia povstaní v 19. storočí, ktoré sa „automaticky“ stávajú aj medzníkmi v danom historickom období rozdeleného Poľska. Druhú polovicu tejto epochy (asi od Januárového povstania v rokoch 1863/1864) charakterizujú však aj významné sociálno-ekonomické premeny poľských území, prinášajúce postupné spriemyselňovanie krajiny s nástupom nového spoločenského a kultúrneho hegemóna v poľskom národe – nešľachtickej inteligencie.

Prvá svetová vojna a rok 1918 završujú boj za národnú nezávislosť a sú opäť mocensko-politickým východiskom pre ojedinelý a neobyčajne komplexný proces opätovnej integrácie rozdeleného národa. Poľské dejepisectvo si, podľa mňa, práve zoči-voči konštituovaniu sa

moderného, suverénneho národa uvedomuje, v akej vysokej miere tento proces implikovali mocensko-politické predpoklady – tak vnútorné (národná spoločnosť dostatočne disponovaná pre presadenie si a udržanie nezávislosti), ako i medzinárodné (hlboká kríza dvoch a zánik tretej okupačnej mocnosti, resp. podpora víťazných mocností Dohody). Celkom na okraj: aké významné miesto má v poľskom historickom vedomí získanie štátnej nezávislosti, to neobyčajne názorne demonštrovali minuloročné oslavy 60. výročia vzniku Druhej republiky.

Názor, že dejiny Poľska od získania nezávislosti až dodnes sú neustálou politickou konfrontáciou a reštruktúraciou politicko-mocenských elít, ktoré sú výtvorom celkového spoločenského prostredia, no súčasne celý tento komplex spoločenských vzťahov spolutvorí a spoluurčujú, ponechávam spolu s medzinárodným postavením moderného Poľska a predchádzajúcimi poznámkami kritickej a upresňujúcej diskusii.

II. Maďarská historiografia má blízko k poľskému dejepisectvu predovšetkým tradičným akcentovaním jedinečnosti svojich národných dejín, pričom u Maďarov sa toto hľadisko spájalo najmä v minulosti s vedomím maďarského civilizačného a štátotvorného poslania v dunajskej kotline, ktoré nadobúdalo charakter maďarskej supremácie nad ostatnými národmi a národnosťami Uhorska. No maďarské historické myslenie, ako myslenie národa etnicky a jazykovo izolovaného, charakterizuje súčasne aj celkom opačná črta: snaha vystúpiť z tohto jazykovo-etnického gheta a dokázať svoju príslušnosť k európskemu civilizačnému „priestoru“. (Výnimku predstavovali najprv romanticky založení vlastenci a neskôr rýdži šovinisti, pre ktorých „maďarstvo“ znamenalo absolútnu, a preto celkom postačujúcu hodnotu.)

V súčasnej – marxistickej – maďarskej historiografii patrí k integrujúcim svetonázorovo-metodologickým princípom aj najvšeobecnejšie členenie uhorsko-maďarských dejín podľa sociálno-ekonomických formácií. Po „zaujatí vlasti“ sa dejiny odohrávajú v doznievajúcej prvotnopospolnej spoločnosti, vo feudálnom zriadení a v kapitalizme, ak ponecháme bokom socialistickú zeitgeschichte. Maďarskí historici sa v podstate zhodujú v názore, že uhorský feudalizmus vyplní čas od zrodu uhorského štátu v druhej polovici 10. storočia až po revolúciu v roku 1848, preto sú uhorské dejiny predovšetkým dejinami rôznych štádií všeobecnej epochy feudalizmu. Pri tejto filozoficko-dejinnej konštatácii alebo floskule končí však aj pre marxistickú historiografiu definovanie všeobecnejšieho, integrujúceho rámca pre maďarské dejiny v európskom kontexte a nasleduje celkom konkrétna analyticko-syntetická práca na objavovaní a tvarovaní jedinečného obrazu konkrétneho národa a jeho neopakovateľnou s nezameniteľnou minulosťou.

Jedinečný charakter majú maďarské dejiny od príchodu Maďarov do Dunajskej kotliny – ani nie tak pre spôsob, akým Maďari „zaujali vlast“, ako predovšetkým pre schopnosť hlbokej sociálnej, kultúrnej i sociálno-psychologickej premeny v mimoriadne krátkom čase,

v dôsledku ktorej sa z bojových nomádov stal usadený roľnícky ľud s dostatočne silnou štátotvornou vládnuou vrstvou. Maďari prežili túto hlbokú a všestrannú premenu bez toho, aby v zásadne odlišnom etnickom a pôvodne i kultúrnom prostredí stratili svoju jazykovú a etnickú identitu (čo sa stalo napr. starým Bulharom alebo Normanom). Naopak – štátotvorný proces, čo viedol k „založeniu“ Uhorského kráľovstva, obsahol práve tak rozporuplný (i tragickokonfliktný) zjednocovací proces medzi staromaďarskými kmeňmi, ako aj univerzálny spoločensko-civilizačný systém danej historickej epochy, ktorého garantmi bolo jednak kresťanstvo na čele s rímskym pápežom (ako najväčšou autoritou duchovnou) a jednak byzantské a rímsko-nemecké cisárstvo (ako najvyššie authority politicko-mocenské). Práve tento štátotvorný proces v staromaďarskej spoločnosti, spočívajúci na univerzalistických duchovných a etatistických princípoch, prispel podstatnou mierou k tomu, že sa staromaďarské nomádske kmene postupne vyvinuli v stredovekú maďarskú národnosť s vlastným vládnuim, aristokratickým „národom“, sociálne-politicky i kultúrne integrujúcim všetky ostatné etniká v Uhorsku. Znamenalo to, že Maďari sa nezredukovali ani na púhe meno, ktoré nosí celkom iné etnikum (ako v prípade starých Bulharov), ani na anonymnú masu, ktorá si svoj kultúrno-civilizačný charakter nevytvára ako svojbytný historický subjekt, ale sama je iba objektom cudzích, mocensky „transcendentných“ a transparentných síl (Slováci, alebo aj sedmohradskí Rumuni).

Celá prvé veľká epocha uhorských dejín – od „zaujatia vlasti“ koncom 9. storočia až po bitku pri Moháči v roku 1526 predznamenávajúcu koniec samostatnosti stredovekého Uhorska – je vyplnená neprestajnými konfliktmi medzi kráľovskou mocou, veľmožmi a formujúcou sa šľachtou o charakter štátnej moci. Po období narastajúcej dezintegrácie (asi od polovice 12. do začiatku 14. storočia), čo sa prejavovalo v takmer suverénnom postavení niekoľkých veľmožov (M. Čák), sa nachádza východisko za vlády Anjouovcov vo vytvorení stavovského systému (podobne ako v iných stredoeurópskych krajinách). Tento systém (ktorého vývoj sa zavŕšil v prvej polovici 15. storočia) zaručoval prechodne istú rovnováhu uhorských sociálno-politických síl. Ak sa táto rovnováha po pokuse kráľa Mateja o centralizovanú vládu definitívna narušila v neprospech ústrednej kráľovskej moci, stalo sa tak preto, že tretí stav (mestá) nebol ani v období svojho najväčšieho rozkvetu plne rešpektovaným partnerom, o ktorého by sa mohla kráľovská moc účinne oprieť, a navyše už od polovice 15. storočia začína upadať. Slabne teda v čase, keď mal predovšetkým fungovať ako protiváha voči decentralizačným tendenciám šľachty a konzervativizmu cirkvi.

Moháčska katastrofa a s ňou súvisiaci zánik uhorskej samostatnosti boli len prvým vyvrcholením krízových konfliktov vnútri uhorskej vládnucej elity. Išlo o politickú krízu väziacu v neprekonávanom rozpore medzi retardujúcim sociálno-hospodárskym vývojom Uhorska a novými potrebami a úlohami, pred ktorými stáli (stredo)európske národy na sklonku stredoveku. V moháčskej porážke sa však odráža aj krach zahraničnopolitických,

veľmocenských aspirácií uhorskej vládnucej elity. Jej podstatou bola (ako v poľskom prípade) púha extenzívna expanzivita, ktorá sa ukazovala byť vždy nad sily Uhorska (azda s výnimkou pripojenia Chorvátska) a čo bolo ešte podstatnejšie – viazala energiu, prostriedky i pozornosť potrebnú na riešenie vnútorných problémov a obhájenie životných zahraničných záujmov. (V tomto ohľade sa ukazuje byť doslova osudnou expanzia kráľa Mateja voči Čechám a Rakúsku, ktorá pohltila takmer všetky zdroje tak potrebné na zvrátenie nastupujúceho retrográdneho vývoja v Uhorsku i voči akútnemu tureckému nebezpečenstvu).

V maďarskej historiografii bol význam roku 1526 už natoľko zafixovaný, že to nemohlo nevyvolať pokusy o jeho spochybnenie. V diskusii o periodizácii uhorského feudalizmu v roku 1966 sa poukazovalo na to, zo v onom ominóznom roku nedochádza ani k ukončeniu ani k započatiu vývoja v nijakej relevantnej oblasti spoločenského a kultúrneho života, pričom sa argumentovalo ekonomickými, umeleckohistorickými a literárnymi faktami. Tieto názory však v diskusii neprevládli a čo je podstatnejšie, neuplatnili sa v novších dielach o uhorských dejinách. Myslím si, že rok 1526 si oprávnené udržal svoj medzníkový význam – a to i napriek uvádzaným faktom, ktoré nie sú nepresné. Uzlový význam tohto dátumu nemusí predsa spočívať v úplnej chronologicko-vývojovej cezúre, hoci aj k nej v dôsledku zmeny vládnucej dynastie po Moháči došlo, prinajmenšom a predbežne v mocensko-politickej rovine. Uzlový význam tohto roku spočíva podľa mňa v tom, že jeho dramatické udalosti naplno zauzlili a súčasne odhalili krízové a stagnačné činitele na všetkých úrovniach uhorského života aj s ich medzinárodnými implikáciami a v dôsledku toho predznačili ďalší rozhodujúci vývoj v Uhorsku (napr. aj pád Budína a rozdelenie krajiny na tri časti v roku 1541, čo niektorí historici pokladajú za vhodnejší periodizačný medzník než rok 1526).

Po moháčskej katastrofe sa na pozadí prehlbujúceho sa sociálno-hospodárskeho úpadku a dlhodobej stagnácie Uhorska odohráva len sporadicky prerušovaný otvorený boj uhorských stavov s habsburskou dynastiou, v ktorom spočiatku hrajú osobitnú rolu sedmohradské kniežatá, symbolizujúce uhorskú nezávislosť, hoci pod tureckou kuratelou. Boj uhorských stavov má raz náboženskú, inokedy zas nezakryte politicko-mocenskú motiváciu, vždy však ide o štátno-politický zápas uhorského šľachtického národa, ktorého rozhodujúce etapy vyznačujú aj periodizáciu uhorských dejín až do roku 1711, keď sa Satmárskym mierom ukončila epocha stavovských insurekcií. Druhým nemenej podstatným aspektom tejto epochy (až do konca 17. storočia) je konfrontácia s tureckou okupáciou, a to tak formou ozbrojeného boja, ako aj kolaboráciou a Turkami. Protihabsburské povstanie i vojny s Turkami (kolaborácia s nimi ostáva skôr v diskrétnom úzadí) sú popri revolúcii a vojne za nezávislosť v r. 1848/49 najvýznamnejšími spoluformujúcimi zdrojmi maďarského historického a štátnopolitického povedomia, sú historickým výrazom maďarských aspirácií na národnú svojbytnosť a suverenitu. (Protihabsburské povstania poníma, ako „boj za maďarskú národnú

nezávislosť“ – bez ohľadu na ich stavovský charakter – aj maďarská marxistická historiografia).

Epocha od satmárskeho mieru až po 90. roky 18. stor. je v znamení krízy uhorskej štátnej identity a to napriek tomu, že rákócziiovský odboj sa neskončil porážkou uhorských stavov, ale kompromisom s Viedňou. Stará uhorská ústava ostala síce zachovaná, nedošlo ani k násilným a zásadným premenám v štruktúre vládncích vrstiev Uhorska, no oboje sa dosiahlo za cenu (z hľadiska maďarskej aristokracie tých čias vlastne dobrovoľnú) všestrannej hospodárskej a s ňou i spoločenskej stagnácie Uhorska. Až posledná tretina 18. storočia prináša do Uhorska nové podnety západoeurópskeho osvietenstva, ibaže tieto podnety sú vo vtedajšej uhorskej spoločnosti priveľmi cudzokrajnými kvetinkami, nenachádzajúcimi dostatočnú odozvu v slabom a bezvýznamnom meštianstve a v hlboko konzervatívne do seba zahľadenej šľachte.

A predsa od roku 1790 – po vypuknutí francúzskej revolúcie a smrti Jozefa II. – musí sa habsburská monarchia vyrovnávať a viditeľným vzostupom uhorského politického života, s novým maďarským národným povedomím, ktoré stimuluje veľmi významne hlavne rozvoj kultúrneho a duchovného života, pričom táto dynamika postupne zasahuje aj širšie vrstvy formujúceho sa novodobého maďarského národa. A. hoci zdroje tejto novej dynamiky sú iste aj spoločensko-hospodárske, predsa si myslím, že silnejšie podnety prišli zo sféry sociálno-psychologickej a zo „spoločenskej nadstavby“, v rámci ktorej sa uchovávala aj kontinuita povedomia uhorskej štátnej a národnej svojbytnosti, samozrejme v nových časoch na prelome 18. a 19. storočia obohateného o nové ponímanie národa. V tomto zmysle sa teda kompromis z roku 1711 ukázal v konečných dôsledkoch ako maďarské perspektívne víťazstvo. Nazdávam sa, že maďarskú spoločenskú dynamiku až do roku meruôsmeho (a neskoršie) neurčovali v prvom rade politické sily, ktorým by išlo hlavne o zásadné sociálno-ekonomické premeny, lež hegemonom spoločenského hnutia boli tie sociálne sily a ich reprezentanti, čo zdôrazňovali predovšetkým národno-štátne záujmy Maďarov „ako celku“, pričom sociálne reformy boli len podriadenou súčasťou národného (nacionalistického) programu.

Práve tieto okolnosti spôsobili, že maďarská revolúcia v roku 1848 bola len relatívne sociálno-revolučnou a že v celom konflikte s habsburskou monarchiou sa akcentoval predovšetkým národný a štátny záujem Maďarov, pokým opatrenia v prospech ľudových vrstiev a národností sa sľubovali len pod tlakom okolností a „päť minút po dvanástej“. Aj pre maďarskú marxistickú historiografiu je dostačujúcim kritériom „revolučnosť“ v r. 1848/49 neústupčivosť voči Viedni v štátno-politických otázkach, pričom vlastný sociálny obsah revolúcie ustupuje do pozadia.

Revolúciou 1848/49 sa končí najdlhšia epocha (zo sociálno-ekonomického hľadiska) uhorských dejín – feudalizmus a začína sa necelé storočie uhorského a potom maďarského

kapitalizmu. A podobne ako feudálna epocha, aj kapitalizmus sa ďalej člení podľa rozhodujúcich politicko-mocenských medzníkov: 1849 – porážka vojny za nezávislosť a začiatok viedenského neoabsolutizmu, 1860 – začiatok provizória, 1867 – rakúsko-uhorské vyrovnanie, 1890 – počiatok krízy dualizmu, 1918/19 – zánik monarchie a epizóda republiky rád s nástupom horthyovského režimu, 1945 – pád starého režimu a začiatok socialistickej éry. Historici samozrejme neignorujú ani hospodárske, sociálne a kultúrne premeny, ktoré boli po rakúsko-maďarskom vyrovnaní najdynamickejšie za celé posledné storočia a aspoň sčasti umožnili preklenúť vývojovú priepasť voči Predlitavsku, nehovoriac už o západoeurópskych krajinách.

Napriek prežívaniu najrôznejších starouhorských rezídií bola epocha rakúsko-uhorského dualizmu pre Maďarov relatívne najúspešnejším historickým obdobím od čias kráľa Mateja Corvina, pričom sa toto obdobie nerozlučne spája so znovuzískaním faktickej národnej svojbytnosti. A práve tento historický fakt odlišuje Maďarov od iných stredoeurópskych národov, ktoré mali celé 19. storočie bojovať za národnú svojbytnosť, aby ju (v rôznej miere) získali až v dôsledku rakúskej a maďarskej katastrofy v roku 1918, ktorá zas traumatizovala Maďarov na dlhé desaťročia. Nazdávam sa, že v maďarskej historiografii sa až doteraz pociťuje rozpad Uhorska ako určitá „historická anomália“, ako zničenie „prirodzenej“ štátnej jednoty, ktorá celé tisícročie ignorovala etnickú (čiže pred-kultúrnu) rôznorodosť v dunajskej kotline. Aj z tohto dôvodu je etatistické hľadisko od maďarského dejepisectva neodmysliteľné.

III. Chorvátske dejiny majú nejednu spoločnú črtu s dejinami maďarskými, čo vyplýva z vyše osemstoročnej existencie spoločného štátu, v ktorom mali Chorváti isté špecifické postavenie, i z nezanedbateľnej účasti Chorvátov, resp. ich magnátsko-šľachtickej vrstvy v každej sfére celouhorského spoločenského života. V chorvátskej historiografii sa vari ešte viac ako v maďarskom dejepisectve zdôrazňuje význam štátoprávnej a historickej osobitosti pre národné dejiny. Sotva sa tomu možno čudovať.

Ak si národ, resp. jeho vládnuca vrstva vytvorí v stáročných bojoch so silnejšími susedmi vlastný štát a tento štát potom vnútornými spormi sama rozloží a dá sa v podstate dobrovoľne včleniť do cudzieho štátneho útvaru, v ktorom čím ďalej tým viac stráca svoju identitu už tým, že sa necháva korumpovať silnejším národom v spoločnom štáte a fakticky opúšťa vlastný národ, takže tento musí začať v epoche národného obrodovania vlastne od začiatku (t. j. rodiacou sa a stále slabou strednou vrstvou); ak si takýto národ nakoniec v starom štátnom útvare vybojuje istú autonómiu, ale nie rovnoprávnosť, a v novom „slobodnom“ štáte s „bratskými“ národmi sa cíti azda nemenej nerovnoprávnym ako v štátnom zväzku, ktorý s veľkými nádejami po stáročiach opustil, potom takýto národ a jeho historici nemôžu na ničom tak ľpieť ako na zdôvodnení a obhájení dejinnej kontinuity svojej národnej a štátnej

svojbytnosti a nezávislosti. Preto je potom pre chorvátskych historikov Uhorské kráľovstvo od formálneho zjednotenia s Chorvátskom v roku 1102 vlastne Chorvátsko-uhorským kráľovstvom a starí Arpádovci sú samozrejme tiež chorvátsko-uhorskými kráľmi. No pretože dejiny Chorvátov sú po pripojení sa k Uhorsku prevažne dejinami spoločnými s celouhorskou spoločnosťou, je aj ich periodizácia v zásade totožná (až ne rok zjednotenia, ktorý Maďari nepokladajú za priveľmi dôležitý pre Uhorsko). Vlastný dejepis sa potom sústreďuje na vyhľadávanie, obhajovanie a zdôrazňovanie každého zlomku chorvátskosti v dejinách uhorských i všeobecných.

Vari ešte zaujímavejší je fakt, že ani syntetická práca o dejinách Juhoslávie – tohto konglomerátu národov, ktorý sa takmer nedá previesť na spoločného menovateľa – neopiera sa o nijaký iný historický pôdorys než o štátnopolitický vývoj juhoslovanských krajín, čiže historického priestoru, ktorý ako taký do tohto storočia nejestvoval. (Nie je to ostatne iba prípad Juhoslávie, čo tiež dokazuje, že dejiny sa čítajú a chápu očami prítomnosti). Čo iné, ak nie etatické hľadisko sa sprítomňuje v základných častiach knihy nazvaných: Vzostup a pád stredovekých štátov (7. storočí – 1526), Život a boj v štruktúre veľkých monarchií (1526 – 1780). Boj za moderné štáty a modernú spoločnosť (1780 – 1903) a konečne Cesty zjednocovania a sociálna revolúcia (1903 – 1945)?

IV. a) Je paradoxom českej historiografie, že v povojnovom období nevytvorila samostatné syntetické dielo o českých dejinách; zásadne sa publikovali iba „československé dejiny“. Tituly publikácií by mohli vzbudzovať dojem, za české dejepisectvo bolo v akomsi nerovnoprávnom postavení, pretože samostatné diela o dejinách Slovenska vychádzali. No tento paradox i „nerovnoprávnosť“ sú iba zdanlivé, čo jednoducho vyplýva z charakteru všetkých uverejnených publikácií o „československých dejinách“. Ich podstatnou črtou je celkom submisívne postavenie slovenského dejepisectva a teda aj slovenských dejín voči českému partnerovi. Platí to o hľadisku kvantitatívnom (o rozsahu jednotlivých textov) a čo podstatnejšie, ešte viac o hľadisku kvalitatívnom, ak máme na mysli uplatnenie takýchto hľadísk v syntetickom pohľade na národné dejiny, ktoré vyplývajú z imanentnej dynamiky a problematiky týchto dejín a ktoré by mali určovať aj ich periodizačné členenie. Už zbežný pohľad na obsah publikácií o „československých dejinách“ prezrádza, že ide o české dejiny so slovenským appendixom.

Ponechávam bokom (resp. diskusii) kvantitatívnu stránku „česko-slovenského pomeru“ v dejepisných knihách a venujem trochu miesta jeho kvalitatívnemu aspektu. Povedal som, že pre tieto publikácie je charakteristická „appendixovitosť“ slovenských dejín, čo znamená, že do problémového rámca českých dejín sa prostredníctvom všeobecného ideologického kliše, ale aj účelovým „zostrihom“ historického materiálu vtesnajú slovenské dejiny, svedčiace o svojej „odvekej“ československosti. Ukážkovým príkladom sú „Dejiny Československa“ od Fr.

Kafku. (Prvé dva zväzky od praveku po rok 1781) a druhý diel povestného „Přehledu československých dějin“ alias „Makety“, zahrňujúci obdobie od r. 1848 po r. 1918, čiže epochu, v ktorej sa globálny i parciálny vývoj v oboch krajinách – napriek všetkým snahám národovcov o zblížovanie – objektívne stále viac diferencoval. A práve o slovenských dejinách tohto obdobia sa v „Makete“ pojednáva v drobných podkapitolkách (ba dokonca odstavcoch) absolútne podriadených imanentnému vývoju v Českých krajinách, resp. Predlitavsku, čiže z hľadiska slovenských pomerov a ich problematiky v celkom odlišnom sociálno-politickom, hospodárskom i duchovnom kontexte! Takéto „zjednocovanie“ dvoch – hoci aj „bratských“ – národov znamená, že sa „chápanie minulosti očami prítomnosti“ nevyhnutne pervertuje, že historiografia sa z intelektuálnej slúžky mení na svojvoľne použiteľnú predajnú dievku. (Iste nie je náhodné, že tento ominózný druhý zväzok „Makety“ vyšiel v roku 1960, keď sa rozpútala nemenej ominózna „zblížovacia kampaň“, pri ktorej sekundovali aj početní historici).

Trochu vyrovnanejšie sú syntetické práce, v ktorých sa mohli vo väčšej miere uplatniť aj slovenskí historici (napr. v historických dieloch „Československej vlastivedy“ z roku 1963 a 1969), no aj v týchto prácach sa zreteľne presadzuje česká „historická optika“, preto môžeme pokladať publikácie o „československých dejinách“ za syntetické práce o českých dejinách. Sú nimi už preto, že keď si odmyslíme ich slovenské vsuvky a prídavky, dávajú tieto diela viac-menej ucelený a logický obraz českých dejín, samozrejme podľa daného svetonázorového a metodologického princípu, ktorý by pre inú historickú koncepciu nemusel byť prijateľný. „Skladačka“ usporiadaná zo slovenských častí týchto publikácií by nebola ani uceleným ani imanentne logickým výkladom slovenských dejín.

b) Aké sú teda svetonázorové a metodologické východiská v syntetických prácach o českých dejinách a ako sa odrážajú v koncipovaní základných epoch a parciálnejších období týchto dejín? Odpoveď je zdanlivo jednoduchá: v posledných desaťročiach nemohla byť metodologická platforma syntetického obrazu českých dejín iná ako marxistická, resp. „hismatovská“. Václav Husa sformuloval vo svojej brožúrke o epochách českých dejín z roku 1949 – čiže v čase, keď bolo jasné, aký svetonázorový charakter bude mať (resp. bude musieť mať) celé české dejepisectvo – „hismatovské“ východisko takto: „Národ v pravém slova smyslu tvořily vždy především třídy měst a venkova – i v dobách, kdy jim privilegované třídy vykořisťovatelské odpíraly jakákoliv práva a účast na vládě. Proto i v otázce dějinných epoch je rozhodující především vývoj životních podmínek pracujícího lidu, jakožto základního činitele a představitele dějin“. K tomuto zjednodušenému a vari aj z vulgarizovanému marxistickému postulátu pripojil V. Husa náčrt periodizácie českých dejín od prehistórie do roku 1945, ktorá sa – s istými chronologickými a terminologickými korekciami – uplatnila v podstate vo všetkých syntetických prácach o českých (a vlastne aj slovenských) dejinách. Husa rozdeľuje české dejiny zhruba do troch základných epoch: prvou

je predkresťanské obdobie (do 9. stor., ktoré sa v neskorších prácach nazýva obdobie prvotnopospolnej spoločnosti), nasleduje epocha feudalizmu (s raným obdobím, po ktorom nasledujú štyri fázy feudalizmu až do roku 1848, pričom medzi prvou a druhou fázou vyznačuje Husa osobitnú epochu – husitskú revolúciu) a po roku 1848 epocha kapitalizmu (opäť so štyrmi fázami) končiaca sa rokom 1945.

V „Makete“ a nasledujúcich syntetických publikáciách sa jednotlivé „fázy“ feudalizmu a kapitalizmu označujú a charakterizujú podrobnejšie, analyzuje sa konkrétny historický obsah každého obdobia, pričom dochádza k (opäť len zdanlivo paradoxnému) sporu medzi konkrétnym historickým materiálom a deklarovanou historicko-populistickou zásadou, ba k jej faktickému popretiu. Publikácie samozrejme venujú pozornosť pracujúcim triedam a vždy postulujú sociálno-ekonomické hľadisko a osobitne triedny princíp v prístupe k dejinám (hoci aj v tomto ohľade sú isté rozdiely, najmä v knihách z druhej polovice šesťdesiatych rokov), no sila historických faktov a tlak reálnych spoločensko-historických súvislostí nútia historikov, aby akcentovali v každej historickej epoche tie spoločenské sily a procesy, ktoré boli skutočne rozhodujúce. Takými silami boli počas celého historického obdobia až do nášho storočia privilegované, vládnuce triedy, určujúce nielen charakter mocensko-politickej organizovanosti spoločnosti (štátu), ale aj celú rozhodujúcu dynamiku vo sfére hospodárstva a duchovného života. Je príznačné, že pracujúce (anonymné) triedy vystupujú aj v marxistických publikáciách buď ako pasívny objekt vykorisťovania alebo ako živelný element, ktorý protestuje, no sotva sám o sebe a pre seba mení spoločensko-historické podmienky; jeho slepá sila je skôr využívaná i zneužívaná či už tradičnými alebo novo sa formujúcimi skupinami v diverzifikovanej privilegovanej triede. A nemenej charakteristické je, že marxistické syntetické publikácie iba okrajovo skúmajú duchovný svet pracujúcich tried, ľudovú kultúru a takmer celú pozornosť venujú „vyššej kultúre“ privilegovaných vrstiev. Bola to koniec-koncov táto kultúra, ktorá – čo i sprostredkovane – stimulovala kultúrno-historické povedomie celého národného spoločenstva a modifikovaná, zjednodušená, sa sprítomnila aj v kultúre ľudovej.

Elitárno-etetické hľadisko, implicite sa „vyklúvajúce“ z historiografickej narácie, má však u českých historikov ešte ďalší veľmi podstatný dôvod a zmysel, ktorými sú si také blízke česká a poľská historiografia. Mám na mysli tradičný národno-obranársky postoj oboch národov voči expandujúcemu nemectvu, ktorý sa u oboch národov ešte zosilnil po druhej svetovej vojne. Tento národno-obranársky postoj musí – napriek všetkým internacionalistickým proklamáciám – nevyhnutne potláčať, ba negovať hľadisko anonymného, nivelizujúceho populizmu a zdôrazňovať (hoci aj nechtiac) tie spoločenské sily a organizačné štruktúry, ktoré v daných historických epochách boli skutočnými nositeľmi a reprezentantmi českej národnej a štátnej svojbytnosti. Na okraj: sotva možno nájsť lepší

príklad ne stále živé elitárno-etatické postoje aj v širšom než historiografickom kontexte, než akým bolo pripomínanie si 600-ročnice Karola IV.

„Obdobie vzniku feudálnych vzťahov“ (7. – 9. storočie) nadobúda preto historicky konkrétnejšiu a obsahovejšiu podobu analýzou veľkomoravského štátu o spoločnosti raných českých kniežactiev, „obdobie raného feudalizmu“ (10. storočie – koniec 12. storočia) je samozrejme v znamení víťazstva feudálnych vzťahov (o čom rozhodli ostatne privilegované vrstvy), no tento proces je konkrétne rámcovaný zrodom priemyslovského štátu a konfliktným vývojom jeho hierarchizovanej spoločnosti; „vrcholný feudalizmus“ v 13. a 14. storočí sa odráža v štátnom rozmachu, i úpadku, za posledných Přemyslovcov a za Luxemburgovcov, čo bolo iste podmienené všeobecným vzostupom hospodárstva a osobitne miest, no tento rast (spojený i so vzostupom kultúrno-civilizačným) nebol by v takej miere uskutočniteľný bez dostatočne silnej o dynamickej štátnej organizácie, ktorú predstavovali suverénni panovníci a ich mocenské i duchovné milieu.

Husitské hnutie, do ktorého vyústila celospoločenské kríza za Václava IV., je v každej českej historickej práci osobitnou kapitolou – „epochou“. Podľa marxistických historikov sa Česi týmto sociálno-politickým vystúpením dostali do čela svetových dejín, no aj títo historici musia pripustiť, že tak vyzdvihované ľudové vrstvy sa stali hegemonom husitstva len pri jeho zrode a že hnutie sa začalo veľmi rýchlo mocensko-elitárne diferencovať. (Preto niektorí historici vidia zavŕšenie reálneho – nie chiliastického – husitského programu za vlády Jiřího z Poděbrad a celkom jednomyselne zdôrazňujú aj češkosť a vlasteneckosť husitov a ich kultúry).

Epocha po husitskej revolúcii do roku 1526 je síce obdobím opätovného upevňovania feudálnych vzťahov, no jej výrazom je – ako v iných krajinách – boj ústrednej kráľovskej moci s proticentralizačnými záujmami magnátov a šľachty, v ktorom šľachtický stav zaznamenal prechodné úspechy a politické zisky, aby ich po nástupe Habsburgovcov na český trón postupne strácal, čo si zas kompenzoval hospodárskymi výhodami na úkor miest, ktoré od konca 15. storočia a osobitne po odboji v rokoch 1546/47 očividne strácali na hospodárskom a najmä politickom význame. Podstatné mocensko-politické premeny po roku 1526 sa stelesňujú v rastúcej centralizácii a náboženskej intolerancii cisárskeho dvora, čo viedlo k otvorenému konfliktu medzi českými stavmi a dynastiou so známym vyústením na Bielej hore. A opäť je príznačné, že aj pre marxistických historikov je rozhodujúcim medzníkom rok 1620 s eminentne mocensko-politickou udalosťou, ku ktorej bezpochyby „prispeli“ svojou neschopnosťou české privilegované vrstvy a ktorá implikovala katastrofálne sociálno-politické i kultúrno-etnické dôsledky pre českú spoločnosť. (Ako iný periodizačný medzník, ale s tými istými implikáciami sa uvádza rok 1648 – koniec tridsaťročnej vojny a s ňou aj koniec všetkých nádejí na obnovu českej samostatnosti).

Epocha od tridsaťročnej vojny po národné obrodienie v osemdesiatych rokoch 18. storočia zodpovedá vari najviac metodologickému maximu V. Husu: český národ, zbavený štátnej nezávislosti, so zničenými, resp. odcudzenými privilegovanými vrstvami, sa naraz zredukoval na „pracujúce triedy“ uvrhnuté do „druhého nevoľníctva“, o ktoré by sa mal historik predovšetkým zaujímať. A tak je vyše poldruhého storočia českých dejín „epochou ľudu“, jeho útlaku a jeho dejinnej „bezčasovosti“ prerušovanej azda len spontánnymi a potláčanými vzburami, na ktoré však vrchnosť reaguje aj uľahčujúcimi opatreniami. Všetko nad ľuďom je v zásade „iné“, cudzie, ale zase nie celkom dôsledne: šľachta vykorisťujúca, nepoznajúca český jazyk, je šľachta „cizácká“, no tá istá šľachta ako mecenas „českého“ svetového baroka sa zrazu mení na šľachtu – „sdomácnelou“. A pretože český štát historicko-právne nezanikol, nemôžu historici ignorovať ani politicko-administratívny vývoj a s ním medzinárodnú situáciu ríše. Opäť sa teda ukazuje, že husovský princíp sa dá aj v „najľudovejšej“ epoche českých dejín uplatniť len veľmi podmienene.

Historický medzník vyjadrený rokom 1781, ktorý priniesol zrušenie nevoľníctva v Predlitavsku, akoby stelesňoval uplatnenie sociálno-ekonomických a triednych hľadísk na periodizáciu dejín; práve pri tomto medzníku sa končia diely niektorých syntetických prác. No osemdesiate roky 18. storočia sú aj počiatkom náboženskej tolerancie a českého národného obrodienia, ktoré v nasledujúcich desaťročiach na základe hospodárskej dynamiky českých krajín, spočívajúcej na priemyselnej revolúcii, podnieti aj novú sociálnu stratifikáciu českého etnika, resp. rodiaceho sa novodobého národa. Postupne sa formujúca nová duchovná, politická, ale aj hospodárska elita Čechov si začína klásť aj nové, väčšie a vyššie úlohy, než je púhe uľahčenie života na elementárnej, reprodukčnej úrovni – ide o nové hľadanie a nachádzanie českej identity, a to na všetkých úrovniach jestvovania moderného národa. A keďže národná svojbytnosť sa v histórii vždy spájala so svojbytnosťou, suverenitou štátnou (samozrejme na rôznej úrovni a v rôznej podobe – v závislosti od historickej epochy), ani české snaženia sa nemohli uberať týmto smerom. Pre počiatočnú nerozvinutosť obrodenej českej spoločnosti nemohlo ísť v prvých etapách po národnom obrodení o úplnú štátnu nezávislosť, hoci vždy šlo o národnú svojbytnosť. Tak ako iné neslobodné národy aj Česi si museli najprv – a to ťažko a zdĺhavo – budovať dostatočný objektívny priestor i subjektívne predpoklady na získanie a pestovanie tých prerogatív, ktoré sú pre moderný národ nevyhnutné. Myslím si, že tento proces zosvojbytnenia českého národa, jeho dozrievanie v národ suverénny závisel od vyspievania jeho vedúcich spoločenských vrstiev a politických zoskupení, t. j. od zavŕšenia modernej diverzifikácie národného spoločenstva, prejavujúcej sa v postupnej kryštalizácii tých politických síl, ktoré chceli a boli aj schopné prevziať v roku 1918 v českých krajinách mocensko-politickú zodpovednosť.

Na ceste od počiatku národného obrodienia po rok 1918 je niekoľko medzníkov, ktoré vyznačujú momentálne porážky českých snažení: neúspech rokov 1848/49, rakúsko-

maďarské vyrovnanie v roku 1867, neúspech fundamentálnych článkov v roku 1871, nevyriešené administratívno-jazykové spory v deväťdesiatych rokoch. Za vonkajšími politickými neúspechmi sa však skrýval neustály hospodársky a sociálny rast českého národa, ktorý sa zúročil v kultúre už v osemdesiatych rokoch a v politike na začiatku 20. storočia nielen silou českého politického života, ktorá sa už nedala v ríši ignorovať, ale aj jeho záujmovou a názorovou diferencovanosťou, príznačnou pre sociálny život vyspelého moderného národa.

„Maketa“ akcentovala najmä po roku 1867 osobitný význam formujúceho sa robotníckeho hnutia; novšie diela sú v tomto ohľade opatrnejšie – a myslím si, že oprávnené. Český emancipačný boj sa síce viedol za prispenia robotníckeho hnutia, no do roku 1918 a vlastne až do roku 1938 mohla táto spoločenská trieda, a najmä jej radikálna časť len okrajovo ovplyvňovať osudy národa. Koniec koncov aj autori „Makety“ musia venovať pozornosť (nech už akokoľvek kritickú) tým sociálnym a politickým silám, čo síce „vykorisťovali pracujúci ľud“, no v daných historických epochách – a to od polovice 19. storočia, keď sa už dá hovoriť o nových českých privilegovaných vrstvách, cez zrod ČSR až po jej zánik – boli za prispenia tzv. stredných vrstiev a osobitne vzdelancov jedinou účinnou a teda i reálnou silou, integrujúcou (i so všetkými neriešenými rozpormi) české národné spoločenstvo práve ako české spoločenstvo.

A opäť ponechávam diskusii aktuálnu otázku zrodu a fungovania nových spoločenských elít, resp. iba jedinej elity – a to i napriek jej vlastným antielitárnym proklamáciám – v novom sociálno-politickom systéme, fungujúcom už vyše tri desaťročia.

Na záver tejto kapitoly chcel by som sa ešte raz pristiaviť pri názorovej a metodologickej „mesaliancii“ populizmu (teoreticky kultivovaného marxizmom) a elitárno-etatistického hľadiska (spravidla zahaleného do vlasteneckého a národno-obranárskeho rúcha) v historiografiách, o ktorých som hovoril vyššie. Na prvý pohľad akoby sa v tomto nerovnom spojení uplatnila zásada dať (ideologickému) „pánubohu“ čo je božie a (národnému, historickému) „cisárovi“ čo je cisárovo, alebo inak povedané: akoby sa v samých historikoch viac-menej dobrovoľne spájalo ich tradičné vlastenecké – i keď niekedy len latentné – zaujatie za národné dejiny (ktoré sa potomstvu uchovávali predovšetkým v podobe, akú im vtlačili vládnuce, privilegované vrstvy a najvyššia sociálno-politická organizácia – štát) s ostentatívne zdôrazňovanou univerzalistickou ideológiou marxizmu založenou na teórii triedneho boja a jeho vyústení cestou revolúcie do beztriednej spoločnosti, v ktorej postupne odumiera štát i národné protiklady. Nerovné spojenie oboch týchto hľadísk pri koncipovaní zjednocujúceho pohľadu na dejiny konkrétneho národa vidím predovšetkým v tom, že marxisticko-populistické hľadisko má v podstate iba proklamatívny charakter a okrem

ekonomickej sféry (kde sa najviac uplatňuje jeho analytická objektivita) neposkytuje meritórnú analýzu a interpretáciu komplexného historického procesu.

Hlavnou príčinou toho – okrem problémov väziacich v marxistickej sociológii, osobitne v teórii tried – je podľa mňa okolnosť, že tzv. vedecký socializmus, t. j. marxistická politológia a futuroológia v ideologickom habite, nemá vypracovanú pozitívnu teóriu štátu. Nemá ju preto, že voči historickým aj aktuálnym štátnym útvarom pred revolúciou zastávala na základe teórie o triednom boji jednoznačne negativistické stanovisko, redukujúce „štát vykorisťovateľských tried“ v zásade na jeho potlačovateľskú funkciu a to isté akcentovala – z opačnej strany a „naruby“ – aj pri porevolučnom „štáte diktatúry proletariátu“, ktorého jestvovanie malo byť len prechodné, pretože malo vyústiť do „ríše slobody“ bez štátu. Až v posledných desaťročiach sa začali rozvíjať úvahy o „všeľudovom štáte“, no tieto sú, po prvé, vytvárané ad hoc, s jasným propagačno-apologetickým zámerom, a preto bez precíznejších teoretických aj empirických základov a z toho dôvodu, po druhé, sa sotva dajú aplikovať pri konkrétnej historickej analýze a interpretácii. Stredoeurópskym historikom ostáva tak pri konkrétnej analytickej práci sotva iné východisko ako oprieť sa o tradície historizmu a pozitivizmu s ich prísnymi zásadami historickej metódy a heuristický materiál aspoň implicitne „presvietiť“ národno-vlastenecky (alebo hoci aj antikonvenčne, buričsky) podmienenými elitárno-etatistickými hľadiskami. Tieto hľadiská sa – aspoň formálne – znášajú aj s požadovanými ideologickými premisami, pretože nijako nebránia v analýze ktorejkoľvek relevantnej sféry minulosti (vrátane sociálno-ekonomickej), nie sú totiž hľadiskami selektívnymi ale hierarchizujúcimi, ich zmyslom nie je redukovanie historickej problematiky na úzko elitárne a štátne otázky, ale postihnutie reálneho významu každej zložky spoločenskej štruktúry v jej historickom procese.

A čo ak sú národu a jeho historikom elitárno-etatistické hľadiská cudzie, čo ak ich odmietajú už preto, že národ nemal ani vlastný štát ani privilegované, „historické“ vrstvy, s ktorými by sa mohol a chcel (aspoň čiastočne, historicky) stotožniť? Konkrétnejšie: čo ak je národ a jeho historici v situácii slovenského národa a jeho historikov? Táto časť úvahy stojí hádam za osobitnú kapitolu.

D. K periodizácii dejín Slovenska a Slovákov – Národ medzi legendárnym a historickým časom

I. Ako si odpovedali slovenskí historici na otázku, čo sú slovenské dejiny? Napríklad takto: „...slovenské dejiny sú predovšetkým dejiny slovenského národa, ktorý na území slovenskej krajiny založil svoju trvalú vlasť... Všetko, čo slovenský národ vo svojej vlasti prežil, skúsil, pretrpel a utvoril, je obsahom slovenských dejín... Slovenský národ len na začiatku svojich

dejín mal svoj slobodný, samostatný štát a svojich vlastných vladárov. Dlhé storočia svojich dejín prežil náš národ v cudzom štáte, pod nadvládou neslovenských panovníkov. Slovenské dejiny nie sú teda dejinami vladárskych rodov, ani dejinami slávnych veľmožov, víťazných vojen a ťažkých porážok. Slovenské dejiny, to sú dejiny slovenského ľudu a jeho tisícročného života v Slovenskej krajine...“

Najmä posledné vety akoby súzneli s názormi známeho historizujúceho literáta, ako ich sformuloval koncom šesťdesiatych rokov, ba i s úvodom k akademickým „Dejinám Slovenska“ z roku 1960, ktorý nachádza „predmet dejín Slovenska v dejinách pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí...“, pochopiteľne „zdôrazňujúc predovšetkým rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov“. Citát na začiatku kapitoly je však o niečo starší, pochádza z úvodu k „Slovenským dejinám“ z roku 1939 od ľudáckeho historika Františka Hrušovského. Čo to dokazuje? V rovine deklaratívnej (no aj pri výbere a interpretácii faktov) celkom určite skutočnosť, že populistická tradícia v slovenskom dejepisectve nie je nového dáta, čo sa dá doložiť nielen citátmi z marxistickej a ľudáckej publikácie, ale aj z propagačnej knižky národnárskeho historika Júliusa Bottu „Krátká história Slovákov“ z roku 1914. Bottov názor je takýto: „Ako pekné slovenské mená dokazujú, vyše 150 zemianskych rodín v Uhorsku sú slovanského pôvodu a tým podvrátené je i to tvrdenie Maďarov, že kráľovstvo Uhorské založivším a udržiavajúcim bol len národ maďarský. Veď takého politického národa maďarského, keď maďarský sedliak bol otrokom, do roku 1848 ani nebolo. Uhorsko udržiaval svojou prácou a svojou krvou vždy len ľud a v ňom boli Maďari vo veľkej menšine...“ Neuviedol som tento citát len kvôli jeho populistickému vyústeniu ani preto nie, aby som upozornil na myšlienkový „skrat“ nášho historika, ktorý najprv zdôrazní účasť „šľachty so slovenskými menami“ na budovaní Uhorska, aby hneď potom uprel celej šľachte akúkoľvek zásluhu o Uhorsko. Chcel som citátom upozorniť predovšetkým na to, že tak ostentatívne zdôrazňované populistické a antietatistické stanovisko už v slovenskej predmarxistickej historiografii bolo iba cnosťou z núdze. Povedané celkom prostoducho: Nemali sme ani nemáme žiadne privilegované vrstvy a svoj štát? Tak potom ľud.

V predmarxistických publikáciách sa znovu a opäť stretávame s nesmelými pokusmi nielen objaviť jednotlivých slovenských príslušníkov privilegovaných vrstiev, ale aj nejako zrekonštruovať celú takúto slovenskú sociálnu vrstvu a vyznačiť jej miesto v celouhorskej spoločenskej hierarchii tej-ktorej epochy. Do tohto „hľadačského“ úsilia sa zapájajú aj marxistickí historici, ktorí „pripúšťajú“, „predpokladajú“, ba majú aj „doložených“ privilegovaných príslušníkov slovenského etnika od čias „údelného kniežatstva“ v 11. storočí až po minulé storočie. Tieto snahy síce nepriamo kompromitovali nekompromisné populistické hľadisko, ale nikdy ho nemohli potlačiť (a ani nemali také ambície). Pre slovenských historikov bol a ostáva „ľud“ nezameniteľnou svetonázorovou a historickou

kategóriou, tak povediac majákom, ktorý neslobodno spustiť z očí, inak by bol slovenský historik stratený – najmä ak by sa pokúsil o syntetické dielo o slovenských dejinách.

Čo sú však „slovenské dejiny“? Priznám sa, že by som si ich netrúfal sám definovať. Už aj preto nie, že prv, ako sa vymedzia „slovenské dejiny“, bolo by treba definovať sám „slovenský národ“ (národnosť, etnikum) a „slovenské teritórium“ v ich historických premenách a vývoji, čo je téma ďaleko presahujúca túto úvahu. Pre potreby tohto textu ostanem teda pri vymedzení marxistickom, ktorému sekunduje ľudácka definícia (vari s národnárskym požehnaním) a podľa ktorého sú dejinami Slovenska dejiny jeho pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí a ktoré ľud ovplyvňuje, sú nimi dejiny triednych bojov, dejiny národnej kultúry, pričom sa má predovšetkým zdôrazniť rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov. Dôležitou otázkou je podľa tejto definície zladenie princípu teritoriálneho a etnického, no tieto princípy sa navzájom nevyklučujú: dejiny Slovenska majú byť dejinami slovenského národa, ale aj všetkých ostatných národností žijúcich na Slovensku.

Takéto vymedzenie národných dejín môže sa pri svojom „univerzalizme“ aplikovať hoci aj na dejiny Hotentotov. V tejto úvahe ma však zaujíma, ako naši historici dávajú z hľadiska svojej vlastnej definície národných dejín slovenskej minulosti konkrétnu historickú náplň a tvar, osobitne prostredníctvom jej periodizácie. Ešte viac ma zaujíma, do akej miery si môže naše dejepisectvo zachovať zoči-voči konkrétnemu historickému materiálu svoju „názorovú integritu“.

Keďže však aj slovenská marxistická historiografia mala predchodcu v – útlom, veľmi útlom – staršom dejepisectve, pristavím sa najprv pri starších pokusoch o uchopenie takého zahmleného a sporného procesu, akým sú dejiny Slovenska a Slovákov.

II. Nerozvinuté slovenské dejepisectvo pridlho balansovalo medzi národnými legendami a mýtmi, meniacimi sa na mystifikácie, a kritickým reflektovaním historického času, ktoré by zodpovedalo požiadavkám modernej historiografie. Veď ešte koncom 19. storočia vydal Fraňo Sasinek „Dejepis Slovákov“, popularizačnú brožúrku, ktorá sotva presahuje historický obzor papánkovo-sklenárovskej generácie z 18. storočia, pričom už naši osvietenský historici mali v čom doháňať úroveň vtedajšej európskej historiografie. Sasinka sa ani nedotkol rozhodujúci krok historiografie 19. storočia k svojmu z odbornému, resp. „zvedčeniu“, čo však nie je vina len tohto osamoteného slovenského „syntetika“. Veď vtedajšie historické myslenie v slovenskom prostredí sa obmedzovalo na regionalistiku, memoáre, a romanticky podfarbenú beletriu. Na Sasinkovom „historizovaní“ by sa však pobavil asi každý vzdelanejší župný úradník: germánskych Kvádov „povýšil“ na Slovákov, pohral sa s rímskymi dejinami na Slovensku, v 11. storočí preniesol „korunu Slovenského kráľovstva na Pannóniu“ a poslednú (štvrtú) epochu slovenských dejín vymeral od Matúša

Čáka „do nášho času“... Inými slovami, už vo chvíli jeho zverejnenia, bolo možné toto dielko pokladať iba za svojrázny hornouhorský folklór. A pritom iného, kritickejšie poňatého „dejespytu“ na (slovenskom) Slovensku v tom čase nebolo ...

S oveľa väčšou dávkou kritického a koncepcného myslenia sa stretáme v (opäť popularizačnej) knižke Júliusa Bottu „Krátká história Slovákov“ z roku 1914. Nielenže dosť dôsledne hľadá na dejiny slovenského etnika z istého kritického postu (ktorý nazývam populizmus a ktorý Botto v tej dobe sotva mohol nahradiť niečím iným), no dotýka sa aj skutočného historického času, hoci sa mu tento čas stráca ako „ponorná rieka“, aby sa znovu vynoril tam, kde to aspoň trochu zavonia Slovačou. Sú to teda dejiny s početnými cezúrami, ale asi tak sa v onej dobe javila slovenským milovníkom histórie na základe dostupných materiálov slovenská minulosť. Bottu zaujímajú v dejinách v podstate dve otázky: sociálne a národnostné pomery „ľudu“. Voči uhorskej šľachte je dôsledne kritický, pričom si nerobí romantické ilúzie o stredoveku (M. Čákovi), zato berie na milosť – ako protiváhu šľachty – „dobrých“ habsburských panovníkov, vytvárajúc tak svojráznu (a v histórii nie ojedinelú) jednotu populizmu a monarchického etatizmu. Ozajstným symbolom jeho ostentatívneho populizmu je však „potecha a radosť“ ľudu Jánošík, „junácky mstitel' a káratel' panskej svévole“, ktorý je popri husitoch, čo „rozširovali učenie o rovnoprávnosti ľudí“, jedinou svetlou chvíľkou v pochmúrnych dejinách slovenského ľudu. Bottova národnárska historická optika a inštinkt vzdelanca zanikajúceho národa sa prejavuje v druhej časti knihy, kde koncipuje vyše sto rokov slovenského národného života (od obrodenia po začiatok 20 storočia) ako v rámci celouhorských dejín autonómny národno-vzdelávací a politický proces so svojím vlastným rytmom a (dokonca nádejnu) perspektívou.

Pri vydaní (a okamžitom skonfiškovaní) svojej knižky Botto asi sotva tušil, ako rýchlo a v akom nečakanom rozsahu sa splnia slovenské nádeje. Takýto zásadný zvrät zaskočil ostatne celú (uvedomelú) slovenskú spoločnosť, ktorá sa naň fakticky ani nepripravovala (azda s výnimkou niekoľkých čechoslovakisticky orientovaných národovcov), preto sa národ neoslobodil, ale bol oslobodený. Pre slovenskú vzdelanosť vrátane dejepisectva znamená však vznik ČSR jednoznačne pozitívny zvrät. No sotva vyrástla na Slovensku prvá generácia skutočne profesionálnych historikov, opäť nastáva koncom 30. rokov hektický vývoj, prinášajúci podstatné zmeny v politických pomeroch s novým „prehodnocovaním hodnôt“. Jeho výsledkom v historiografii je populisticko-katolícko-nacionalistická anabáza Františka Hrušovského po slovenskej minulosti v „Slovenských dejinách“. Toto putovanie mohlo mať v roku 1939 iba jedno zakončenie – v čerstvo založenej Slovenskej republike.

Hrušovského všeobjímajúca definícia slovenských dejín a bohatší historický materiál, s ktorým disponoval, mu umožnili zachovať členením knihy na kratšie, parciálnejšie kapitoly istú „naračnú kontinuitu“ bez očividnejších chronologických cezúr, ako sa to

stávalo v starších prácach. Kniha rozpráva slovenské dejiny, resp. dejiny Horného Uhorska a „Slovenskej krajiny“ tak povediac „pekne po poriadku, od začiatku do konca“. Otvorenou otázkou ostáva to podstatné – „charakter“ týchto dejín, t.j. problém zmyslu a významu, hierarchizácie jednotlivých faktov, osôb a samozrejme kľúčových udalostí, ich príčin a širších súvislostí. Ukazuje sa, že ani nábožensky ani nacionalisticky podfarbený populizmus nie je dostatočným metodologickým východiskom a či kľúčom, pomocou ktorého by sa dalo preniknúť za vonkajší chronologický tok udalostí a rozpoznať v nich tie podstatné sociálne, psychologické, kultúrne i vlastné historické špecifiká, ktoré charakterizovali slovenské etnikum a neskoršie formujúci sa národ v kontexte rozhodujúcich spoločensko-historických vzťahov jednotlivých epoch a nadradených teritoriálno-politických celkov (slovenské kmene za Veľkej Moravy, slovenské etnikum resp. národ v kontexte hornouhorskom, celouhorskom, ríšskom a konečne československom). „Slovenské“ je potom všetko, čo historikovi „stojí za to“, pričom sa voľne prekrývajú hľadiská etnické, teritoriálne, kultúrne, vnútro- i zahraničnopolitické bez toho, aby sa presnejšie vymedzil nielen ich vzájomný vzťah, ale aj ich historicky premenlivý obsah a význam. (Např. sakrálna i svetská gotika ako výraz životného štýlu i svetonázoru nemeckých obyvateľov stredovekých miest, vzťah slovenského vidieckeho obyvateľstva k „cudzím“ mestám a ich kultúre v stredoveku a vzťah modernej slovenskej kultúrnej obce ku gotickému kultúrnemu „dedičstvu“. Nazdávam sa, že aj tieto tri hodnotovo-funkčné postoje voči gotike sa dajú len veľmi podmienene zhrnúť pod zjednocujúce hľadisko „slovenskosti“, pokiaľ neabsolutizujeme súčasnú retrospektívnu optiku).

Fr. Hrušovský sa nepokúša dať svojej historickej retrospektíve precíznejšie periodizačné členenie, netvaruje dejinný materiál dôsledne ani zo svojho proklamovaného svetonázorového hľadiska. Jeho dejepis pripomína preto pestré korálky kratších časových úsekov a parciálnych problémov nastoknuté – jedna za druhou – na fiktívnej šnúre nepretržitého času. A možno o túto slovenskú časovú nepretržitosť, o nepochybné slovenské pretrvávanie, išlo Hrušovskému v prvom rade. Ono malo spojiť na oboch „koncoch“ dovtedajšieho slovenského historického času dva – zas len fiktívne – symboly slovenskej svojbytnosti: prvé slovenské historické knieža a prvého slovenského prezidenta. Lenže tam, kde sa začínajú hromadiť fikcie, stráca sa historický čas a navracia sa čas legendárny, mýtotvorný; a populizmus – z núdze alebo z presvedčenia – mu sotva môže uniknúť.

Krivdil by som však, keby som tvrdil, že v neriešiteľných metodologických dilemách uviazli iba tí slovenskí historici, čo sa pevne trímali ľudu, poškuľujúc pritom po – žiaľ cudzích – privilegovaných triedach, ktoré by tak radi videli vo vlastnom, aspoň trochu svojbytnom národe. Sotva sa po II. svetovej vojne obnovila ČSR, vydáva František Bokes ako štvrtý diel Slovenskej vlastivedy „Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias po prítomnosť“, ktoré boli vari druhou a poslednou syntetickou prácou o slovenských dejinách,

nevychádzajúcou z marxistickej ideológie (o prípadných zahraničných publikáciách nie som informovaný).

Bokes sa vo svojej práci pridrižiava tradičnej historickej metódy, spočívajúcej v podstate na historizme a pozitivizme a takýto prístup k predmetu diela sám o sebe zdôrazňuje dejinotvorné faktory sprítomnené v privilegovaných, vládnych vrstvách a v rozhodujúcich organizačných štruktúrach spoločnosti, osobitne v štáte. Autor si však elitárno-etatické východisko zúžil len na záznam úzko politických, prípadne duchovných procesov, akcentujúc raz ich náboženský, potom zas nacionalistický charakter a iba celkom okrajovo zaznamenal komplexnejšie sociálne procesy v ich vertikálnej a horizontálnej dimenzii a v ich prípadných etnických (národnostných, národných) dôsledkoch. Politické dianie asi do 40. rokov 19. storočia malo však aj na Slovensku (resp. v Hornom Uhorsku) charakter uhorský, alebo uhorsko-maďarský so svojou vnútornou historickou logikou, no bez stálej účasti príslušníkov slovenského etnika práve ako Slovákov. Ojedinelé a izolované prípady istého uvedomovania si etnickej osobitosti aj v mimojazykovej sfére (napr. etnické konflikty v mestách v 16. a 17. storočí, resp. istý kultúrny pohyb okolo trnavskej univerzity) ešte samy o sebe nevytvárajú historickú kontinuitu a bez nej sa dá historicky pojednať skutočne len o nepretržite jestvujúcom území, resp. o dianí na tomto území, ktoré v prípade Slovenska bolo zas len regionálnou súčasťou väčšieho teritoriálneho celku – Uhorska (ostatne, ako „Slovensko“ jestvovalo do roku 1918 len pre úzky kruh národovcov).

Fr. Bokes písal však „dejiny Slovákov a Slovenska“, preto sa nepridrižiava prísne uhorsko-maďarskej periodizácii (vyznačenej politickými medzníkmi, rozhodujúcimi z maďarského hľadiska), no pretože vlastné slovenské politikum takmer do polovice 19. storočia nejestvovalo, neostáva ani tomuto historikovi nič iné, ako rozčleniť staršie dejiny Slovenska do dosť neurčito vymedzených období – kapitol (napr. Slovensko súčasťou Uhorska, Rozkvet Slovenska v stredoveku, Slovensko na sklonku stredoveku atď.), aby v rámci nich hovoril zväčša „o niečom inom“ – o udalostiach, čo sa v hornouhorskej krajine prehnali ponad či cez slovenské etnikum, no len zriedkakedy s ním. Bokesova historicko-politická retrospektíva dostáva oveľa konkrétnejšiu „slovenskú náplň“ od politického vystúpenia štúrovcov. Je to vlastne samozrejmé. Veď od tých čias majú aj reálne dejiny Slovákov ako Slovákov špecifickejšiu dynamiku a charakter, hoci ešte stále predovšetkým ako negatívne zrkadlenie celouhorských (maďarských) politických udalostí. Myslím si, že po meruôsmom roku Bokes v podstate správne vymedzuje aj parciálne slovenské medzníky v rámci celouhorských dejín, i keď v príliš zúženej nacionálno-politickej optike.

Kniha navyše nesplnila to, čo sľubovala v názve, pretože „prítomnosť“ sa pre Bokesa skončila pri Trianonskej mierovej zmluve v roku 1920. V knihe teda chýba prvorepubliková história

Slovákov, ktorá vraj mala byť obsahom ďalšieho zväzku. Ak pokračovanie neuzrelo svetlo sveta, nebolo to iba Bokesovou vinou – po roku 1948 sa začali písať po novom nielen živé, ale aj knižné dejiny. A patrí k charakteristike novej éry, že po novom sa priúfal písať knižné dejiny aj Fr. Bokes.

Dedičstvo slovenského „meštianskeho“ dejepisectva je teda viac než skromné, preto mohla „nová éra“ v slovenskom dejepise začínať „nezaťažená“ minulosťou, no jej „nezaťaženosť“ sa ukázala tiež ako iba zdanlivá.

III. Korifeji každej novej epochy chcú – osobitne v duchovnej sfére a akosi podvedome – začínať celkom odznova a to aj vtedy, keď sa „prihlasujú k pokrokovému odkazu minulosti“ a sú rozhodnutí zachovať z historického dedičstva „všetko to najlepšie“. Pochopiteľne žiadna epocha nezačala od nultého bodu, naopak, z minulosti prijala spravidla viac, než by si to bola ochotná priznať a veľmi často prijímala – zas mimovoľne a v pozmenenej podobe – práve tie „historické rezíduá“, ku ktorým by sa vedome a zámerne nerada prihlásila. Platí to aj o novej – marxistickej – epoche v slovenskom dejepisectve, osobitne pri jeho syntetických pokusoch o dejiny Slovenska.

Slovenská marxistická historiografia neprišla pri koncipovaní nového obrazu slovenských dejín s vlastnou iniciatívou. Bola na to prislabá personálne a hádam aj duchom. O to viac sa potom tuľkala k českému dejepisectvu, koncipujúcemu jednotné „československé dejiny“ na báze marxistického učenia o sociálnoekonomických formáciách, triedach a triednom boji. Východisková platforma sformulovaná V. Husom platila samozrejme aj pre slovenských historikov, ktorí navyše prijali – nolens volens – za svoju Nejedlého myšlienku o „zvláštnych vzťahoch“ medzi Čechmi a Slovákmi, o „priamo rodovej blízkosti a jednote“ oboch národov; „zvláštne vzťahy“ sa prejavili aj v úplnej názorovej, metodologickej, a teda aj periodizačnej závislosti slovenského dejepisectva od koncepcie českých dejín. Najzreteľnejšie to vidno na popularizačných „Československých dejinách“ (1961), ktoré napísali slovenskí autori, no v oných pamätných „zblížovacích“ rokoch, mohli vyjsť spod pera hocktorého pražského historika. Čo je však najpodstatnejšie, týmto na červeno natretým čechoslovakizmom bolo postihnuté predovšetkým školstvo: niekoľko slovenských generácií sa takmer do konca 60. rokov učilo české dejiny s patrične pristrihnutými slovenskými „prídavkami“.

Hlbokou závislosťou od českej historiografie sú poznačené aj „Tézy“ k akademickým dejinám Slovenska (1956) a najmä prvý diel akademických „Dejín Slovenska (1961) – azda s jediným rozdielom: slovenský populizmus v marxistickom habite nie je – v dôsledku objektívnych historických okolností a názorovej tradície – natoľko poznačený „dejepiseckou schizofréniou“ ako „zvedečtený“ populizmus český, trpiaci stále na názorové i „citové“ nedokrvenie. Aspoň v tomto ohľade zostali slovenskí historici verní sebe, resp. tradičným slovenským legendám.

Z hľadiska „meštianskej“ historiografie boli Slováci anonymným národom – etnikom prinajmenšom do minulého storočia, keď ich predstavitelia začali formulovať a požadovať isté – stále dosť skromné a neurčité – prerogatívy národnej svojbytnosti a uvoľnil sa – veľmi pozvoľne – slovenský emancipačný proces. Marxistická vízia dejín podporená tradičným slovenským populizmom mala definitívne zbaviť Slovákov ich historickej anonymity. Ak sa tak nestalo, ak sa, naopak, táto anonymita v niektorých publikáciách ešte zdôraznila, potom to podľa mňa len potvrdzuje, že populizmus (v akomkoľvek podaní) sa nemôže stať platformou a prostriedkom, ktorý by sám o sebe mohol „objaviť“ a „zhistoričiť“ anonymné etnikum tým, že by bol schopný dostatočne presne a presvedčivo vyznačiť jeho konkrétnu, špecifickú charakteristiku, vytváranú celým komplexom diferencovaných spoločenských vzťahov a závislostí v ich jedinečných historických premenách.

Populistické východisko (v akomkoľvek variante) je totiž už svojou povahou nivelizujúce, unifikujúce, zanonymňujúce: sama idea ľudu je preda egalitárna a kozmopolitná tým, že proti jedinečnosti jednotlivých národov v ich zložitej sociálnej a kultúrnej stratifikácii a historickej vývojovej bohatosti, akcentuje nivelizovanú folklórnu pestrosť. Akonáhle poukazuje populizmus na vertikálnu diferencovanosť, spreneveruje sa sám sebe (stáva sa to napr. z národno-obranárskych dôvodov, keď zdôrazňuje aristokratické kultúrne dedičstvo, alebo dokonca mocenské expandovanie „národných“ dynastií a pod.).

V čom vidím „neprekonanie“ historickej anonymity Slovákov v prvých marxistických publikáciách? Predovšetkým v tom, že najmä „Tézy“, ale aj I. zväzok akademických dejín preceňujú, absolutizujú sociálnoekonomické hľadisko tak pri periodizačnom koncipovaní slovenských dejín, ako aj v konkrétnej historickej interpretácii. V „Tézach“ sa to prejavilo už pri ponímaní epochy feudalizmu, zahrňujúcej vyše tisíc rokov slovenských dejín (od 9. storočia do roku 1848). Na charakterizovanie jednotlivých období tejto nielen najdlhšej, ale aj mimoriadne komplikovanej epochy vystačili autori asi s týmito pojmi: hospodárstvo, feudalizmus, nevoľníctvo, triedne boje, kapitalizmus. Prvé „vedecky“ interpretované dejiny Slovenska sa nezastavili ani pred takou škandálnou vulgarizáciou historického vývoja, akou bolo označenie dvoch tak zásadne odlišných období v živote slovenského národa, akými boli epochy 1848-1918 a 1918-1945 celkom totožnými charakteristikami, totiž ako „obdobie kapitalistického spoločenského zriadenia“. Pri takomto sociálnoekonomickom redukcionizme (obracajúcom sa proti vlastnej marxistickej historickej metóde) možno dospieť jedine k nenárodným nedejinám: vytratil sa národ i dejiny, ba dokonca i konkrétny historický ľud konkrétneho obdobia a krajiny a ostali abstraktné tézy s schémy, ktoré sa na danej úrovni dajú doplniť ľubovoľnými reáliami – prinajmenšom zo strednej a východnej Európy.

Základný metodologicko-periodizačný pôdorys „Téz“ sa zachoval aj v prvom zväzku „Dejín Slovenska“ (1961), ktorý sa s výnimkou prvej časti zaoberá feudálnou epochou (vyše tisíc

rokov sa spratalo na necelých päťsto strán aj s obrázkami). Periodizácia feudalizmu aj v tejto publikácii dala by sa po malých úpravách aplikovať na dejiny hociktorého „ľudu“ vo východnej časti Európy, keby historici iných krajín chápali dejiny svojich národov tak ako slovenskí historici. Schéma je veľmi prostá: jedno tisícročie sa rozdelí na štyri obdobia: raný feudalizmus, rozvoj feudalizmu, zosťavenie feudalizmu a rozklad a krízu feudalizmu. Ibaže takéto „zuniverzálnená“ šablóna celkom konkrétne národné dejiny nielenže neodkryje, ale naopak, anonymizuje ich a pochováva pod „všeplatné“, a preto nič neanalyzujúce a nevyjadrujúce proklamácie a schémy. Zaujímavejší ako prvý zväzok akademických dejín je azda osud celého pripravovaného diela, ktoré malo vyjsť v 4 zväzkoch v rokoch 1961 až 1964. Je príznačné pre naše kultúrno-spoločenské pomery, že druhý zväzok vyšiel – tentokrát našťastie! – až roku 1968, no ostatné diely vôbec nevyšli. Ostalo nám také naše „historické torzo“...

Ak označujem oneskorené vydanie 2. zväzku akademických dejín za šťastné, robím tak preto, že najmä po roku 1963 prechádza slovenská historiografia – aj keď len na krátko – jedným zo svojich lepších období a jeho produktom je aj druhý diel, zahrnujúci roky 1848 až 1900. Myslím si, že je doteraz najlepším syntetickým dielom o našich dejinách. (Dielo je tiež príkladom, ako môže v priaznivejších pomeroch profesionálne vyrásť ten istý autor, čo spracoval toto obdobie v neslávnych „Tézach“.)

Druhý zväzok presahuje prvý už kvantitatívne (50 rokov národných dejín dostalo viac priestoru ako celá predchádzajúca minulosť Slovenska dokopy), no rozhodujúca je kvalita a tá je neporovnateľne vyššia oproti 1. zväzku – v každom ohľade. Kniha poskytuje naozaj komplexný obraz slovenskej spoločnosti 2. polovice 19. storočia s kryštalizujúcou sa sociálnou i politickou diverzifikáciou i s jej diferencovanými a vyvíjajúcimi sa vzťahmi v rámci celouhorskeho spoločenského života. Dôraz na komplexnosť pohľadu umožňuje vyhnúť sa absolutizácii a fetišizácii parciálnych historických problémov. Primerané miesto dostali v knihe tak jednotlivé sociálne triedy a vrstvy, ako aj osobnosti, stelesňujúce vtedajšie politické a kultúrne prúdy na Slovensku. Kniha relatívne najúspešnejšie prekonáva aj tradičný negativistický populizmus tým, za konfrontáciu (štruktúrovane poňatej) slovenskej spoločnosti (a nielen „ľudu“) s relevantnými vrstvami a mocenskopolitickými silami maďarskej spoločnosti a jej štátu vidí v kontexte, ktorý síce znamenal pre slovenský národ obrovskú existenčnú hrozbu, no súčasne bol v tých časoch nezmeniteľnou, organickou spoločenskopolitickou danosťou slovenského jestvovania.

Nemôžem si však odpustiť kritickú poznámku práve pri problematike, ktorej sa najviac týka táto úvaha – pri periodizácii tohto obdobia. Pokladám za sporný parciálny medzník 1890 a ešte viac rok 1900, ktorým sa druhý diel končí. Pri roku 1900 akoby sa akcentoval všeobecný medzník pre obdobie imperializmu (ktorý je v prípade slovenských dejín sotva

primeraný), alebo sa tu uplatnil aj takmer atavistický sklon slovenských historikov členiť dejiny podľa storočí – zrejme pre nedostatok iných kritérií v prípade hlbšej minulosti. Pre dejiny po roku 1848 by však takéto pseudokritériá nemali platiť (akože by nemali platiť ani pre staršie dejiny). Druhý zväzok akademických dejín zostáva však bezpochyby kulminačným bodom medzi doterajšími syntetickými prácami o slovenských dejinách.

Toto desaťročie [70. roky – pozn. autora] prispelo do skromného radu súhrnných prác o slovenských dejinách iba dvoma publikáciami; obe sú náučného charakteru a z poslednej vyšiel len 1. diel. Publikácia „Slovensko – Dejiny“ z roku 1971 je ešte dozvukom 60. rokov. Pripravovala sa v čase, keď už aj slovenskí historici rezignovali na nivelizujúci metodologický univerzalizmus z 50. rokov, kniha preto nie je zaťažaná predchádzajúcou dogmatickou a schematickou periodizáciou, trpí zato na – neperiodizáciu. Sotva totiž možno pokladať za premyslené a zdôvodnené rozčlenenie historického času podľa storočí (až do 19. storočia), pričom ich charakteristika skrytá v názvoch jednotlivých kapitol podľa jednej črty toho-ktorého storočia skôr simplifikuje a zahmlieva jeho problematiku (a tým aj celých veľkých epoch), než by ju približovala i laickému čitateľovi. Konceptia knihy prezrádza, čo z nej autori nechceli urobiť, ako i to, čo z nej urobiť nevedeli: kniha nemala byť púhou ilustráciou všeobecných, zvonka prijatých téz a nie je ňou; nestala sa však ani dejepisom Slovenska, ak pod tým termínom nerozumieme chronologické nahromadenie istého množstva historických faktov, ale ucelený, podľa istého zjednocujúceho názoru formovaný historický tvar, podobu konkrétneho národa. Nevyváženosť knihy zdôrazňuje ešte aj rôzna kvalita jej jednotlivých kapitol. Už tradične sú najmenej uspokojivé kapitoly o epochách do 19. storočia a najmä časť od zostavovateľa J. Tibenského. Najzaujímavejšie sú kapitoly o 2. pol. 19. storočia od J. Mésároša (ktorý bol aj hlavným autorom 2. zväzku akademických dejín). Tieto vlastivedné dejiny názorne ukazujú, aké metodologické a vecné problémy no i ideologicko-politické tabu stále stoja pred slovenskými historikmi, nech ide o ktorúkoľvek epochu dejín Slovenska – od Veľkej Moravy až po Slovenskú republiku.

No slovenské dejepisectvo si pri koncipovaní syntetických prác sotva vyrieši svoje chronické problémy a vnútorné antagonizmy, ak bude pokračovať cestou, ktorou sa dal Ján Tibenský v „Dejinách Slovenska slovom i obrazom“ (1. diel v roku 1973). (Ide o publikáciu, ktorou si vraj chcel Tibenský napraviť pošramotené renomé pred vrchnosťou za údajne priveľmi objektivistické a národné „Dejiny“ zo „Slovenskej vlastivedy“, ktorých bol editorom). Kniha má popularizačný charakter, to by však vonkoncom nemalo znamenať, že autor má nadbiehať historickému povedomiu ne najnižšej úrovni, že sa má vyžívať vo verbálnom „poetizovaní“ a „dramatizovaní“ tam, kde aj laik potrebuje jednoznačnejšie a hlavne výstižnejšie charakteristiky historických faktov. Samozrejme, ani popularizačná publikácia by sa nemala utápať v navzájom si protirečiacich polopravdách, ktorých platnosť sa nezvýši ani bohato rozosiатыmi výkričníkmi a demagogickými piruetami. Žiaľ, v tomto duchu sa autor vyrovnáva

aj s problematikou periodizácie, čiže nevyrovnáva sa s ňou. Vyše deväťsto rokov (od 10. storočia do roku 1848) „vpassoval“ do súhrnnej kapitoly „Slovensko sa stáva súčasťou Uhorska“ (skutočne prídlhé „stávanie sa“) a v rámci nej má podkapitolky s takýmito expresívne i lyricky ladenými názvami a potom aj obsahom: Tatári idú, Búrliivé storočie, V tieni tureckého polmesiaca, Slovenská jar atď. Podstatné na tomto prístupe k historickej látke nie je ani tak nadužívanie pseudohistorického kolokvializmu; oveľa vážnejšie je nadbiehanie rezíduám ahistorického, legendárneho času v slovenskom povedomí, oživovanie predstavy dejín ako sprírodneného toku udalostí, ktoré na človeka – ich obeť – dopadajú „z vyššej moci“. A to sa autor programovo odvoláva na civilizačný príspevok Slovákov do dejín, samozrejme v populistickom a mináčovskom zmysle, arogantne rozlišujúc medzi slovenskou prácou a cudzím lúpením.

V Tibenského obrázkových dejinách akoby sa uzatvoril kruh započatý kedysi romantickým alebo ešte starším dejepisectvom – nie vecne (Tibenský je iste oveľa poučenejší), zato o to viac mentálne. Tibenský sa pseudomarxistickým, populistickým príklonom k legendárnemu času (ne-času) mení na čosi ako poučeného Sasinka našich čias, čo nie je povzbudivé konštatovanie pre dejepis, najmä do budúcnosti. (Sotva môže byť v Tibenského prípade útechou, že aj toto dielko sa zmenilo na „historické torzo“, čo nie je až takou škodou ...)

IV. Všetky slovenské publikácie, o ktorých bola reč vyššie (až na jedinú výnimku?), potvrdzujú podľa mňa tradičnú skúsenosť, že Slováci a ich historici sa necítia „vo svojej koži“, keď vstupujú do vlastných dejín, a to vari preto, že doteraz nezískali pocit, že by v nich boli naozaj doma. A možno do svojej reflektovanej minulosti, predovšetkým do minulosti pred národného obrodzenia ešte ani nevstúpili, lebo ani dnes nie sú si načistom, kde je a čo je ich „historický domov“.

Ako sa však nadobúda „domovské právo“ v historickom myslení, v historiografii? Nepoznám recept. (O čom by sme inak diskutovali?) Táto úvaha sa zaoberala skôr slepými uličkami slovenského dejepisu; odkázať slovenských historikov na dejepisectvo iných národov, o „historickej príslušnosti“ ktorých niet pochyb, znamenalo by vstúpiť do ďalšej slepej uličky. Slovenský národ je v dôsledku svojho historického vývoja unikátnym výtvorom prinajmenšom v stredoeurópskom kontexte, preto aj slovenské dejepisectvo stálo a stojí pred osobitnými úlohami. Vyššie som sa snažil doložiť, že doteraz sa s týmito úlohami nevyrovnalo tak, aby pomohlo národu aj sebe – národu byť rovnocenným partnerom iným národom (čo však závisí od dejepisu len sprostredkovane), sebe stať sa náukou na úrovni cudzích historiografií (ibaže na Slovensku ani uskutočnenie tejto ambície nie je v rukách historikov, čo potvrdzuje napr. osud akademických dejín).

Na ceste do slovenskej minulosti za slovenskou históriou (v tom zmysle, ako som o histórii hovoril na začiatku tejto úvahy) sa neuplatnilo najviac využívané a zneužívané svetonázorové

východisko – populizmus či už v tzv. meštianskej alebo marxistickej podobe. Neuplatnil sa, lebo neumožnil vyriešiť ani jeden z chronických metodologických problémov slovenského dejepisectva, vrátane otázky periodizačného členenia slovenskej historickej minulosti. Doterajšie periodizácie nie sú vstave stať sa požadovanou „chrbticou“ reflektovanej histórie, pretože svojou materiálovou nezdôvodnenosťou majú bližšie k amorfnej, kriticky neanalyzovanej, legendárnej minulosti než k profesionálne reflektovanej histórii (napr. členenie dejín podľa storočí), alebo svojou abstraktnou schematickosťou sa zo slovenskej minulosti (i reflektovanej) celkom vyvážujú, odcudzujú sa jej (napr. periodizácia z „Téz“). Populizmus teda neposkytuje ani slovenským historikom analyticko-kritický pohľad na národnú minulosť, ktorý by umožňoval organizovať svedectvá minulosti do zmysluplného „historického obrazu“ a tak pomáhal národu orientovať sa v problémoch dneška, väziacich v minulosti a spoluformujúcich (spolu s celkom novými komplexmi problémov) úlohy do budúcnosti.

Nášmu dejepisectvu by však sotva pomohlo, keby mechanicky prevzal elitárno-etatistické náhľady uplatňované „samozrejme“ alebo aspoň implicity (zato v prevažnej miere) pri analýze minulosti „historických národov“, t.j. národov, ktoré boli v minulosti charakterizované aspoň istou mierou štátnej osobitosti a suverenity a ktoré mali aspoň sčasti konštituovanú vlastnú privilegovanú vrstvu, stelesňujúcu (pri všetkých svojich premenách a hoci aj s určitými cezúrami) svojbytnosť týchto národov od zrodu ranofeudálnych národností a „štátnych národov“ až dodnes. Pochybnosti o mechanickom prevzatí elitárnoetatistického hľadiska však neznamenajú, že vidím nejaké iné hľadisko ako primeranejší metodologický princíp a východisko pre historické zmocnenie sa slovenskej minulosti.

Ostáva otázkou, ako toto východisko aplikovať na svojrázny prípad slovenskej minulosti. A pretože „histmatovská“ definícia sotva uspokojuje, lebo je práve tak priširoká (svojím nešpecifikujúcim univerzalizmom) ako i príuška (svojím nivelizujúcim populizmom, ignorujúcim celý komplex sociálnych a štátnych štruktúr), neodolám pokušeniu a pokúsim sa o pracovné, diskusné vyznačenie tých obsahových zložiek, čo by sa mali zahrnúť do definície slovenských dejín prihliadajúcej k elitárnoetatistickému hľadáisku adaptovanému na slovenskú minulosť. Nech je teda tento pokus záverom úvahy a prvým slovom do diskusie.

Slovenské dejiny, resp. dejiny Slovenska sú historicky reflektovanou minulosťou:

- a) slovenského teritória s jeho historickým priestorovým vývojom a s hmotným dedičstvom etník, obývajúcich toto územie pred príchodom Slovanov;
- b) slovenského národa (ako súhrnu všetkých jeho príslušníkov) s jeho historickým časom podmienenými a hierarchizovanými sociálnoekonomickými, politickými, duchovnými

a inými štruktúrami, v ktorých a s ktorými sa Slováci formovali od protoslovenských kmeňov až po súčasný národ;

c) dejinne relevantných vzťahov jednotlivých tried, vrstiev a osobností slovenského národa ku všetkým etnicky mimo- a nadslovenským sociálnym, politickým a duchovným činiteľom a udalostiam, ktoré spoluformovali Slovákov;

d) dejinne ambivalentných vzťahov Slovákov k štátnym útvarom, ktoré počas celého historického času a v rôznych jeho etapách nad slovenskou spoločnosťou dominovali, no súčasne ju politicky a administratívne organizovali, fungovali teda ako jeden z civilizačných činiteľov, a to činiteľ historicky nezastupiteľný.

21. 1. 1979

Z literatúry:

Slováci a ich národný vyvin, Bratislava 1966

Fr. Bokes, Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias

po prítomnosť – Slov. vlastiveda IV – Dejiny, Bratislava 1946

J. Botto, Krátka história Slovákov, Martin 1914

Československé dejiny, Bratislava 1961

Dejiny Slovenska – Tézy, Bratislava 1956

Dejiny Slovenska I-II, Bratislava 1961 a 1968

Fr. Hrušovský, Slovenské dejiny, Martin 1939

Fr.V. Sasinek, Dejepis Slovákov, Ružomberok 1895

Slovensko – Dejiny, Bratislava 1971

J. Tibenský, Dejiny Slovenska slovom i obrazom I, Bratislava 1973

V. Husa, Epochy českých dějin, Praha 1949

Československá vlastiveda – Dějiny I-II, Praha 1-1963, II-1969

- J. Butvin/J. Havránek, Dějiny Československa III, Praha 1968
- Fr. Kafka/ J. Válka, Dějiny Československa 1437-1781, Praha 1971
- Fr. Kafka/A. Buchvádek, Dějiny Českoslov. do r. 1437, Pr. 1971
- Přehled českoslov. dějin – Maketa I-III, Praha I -1958, II -1960
- A History of Hungary, Budapest 1973
- Magyarország története I-II, Budapest 1964
- Istorija Jugoslavije, Beograd 1972
- F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1975
- J. Topolski a kol., Dzieje Polski, Warszawa 1975
- St. Kieniewicz, Histoire de Pologne, Warszawa 1971
- Historia Polski I-III, Warszawa 1978
- Fr. Kutnar, Přehledné dějiny českého a slov. dějepisectva I-II, Praha 1-1973, II - 1977
- J. Burckhardt, Úvahy o světových dějinách, Praha 1971
- E. H. Carr, Co je historie?, Praha 1967

PhDr. Milan Zemko, CSc. je vedeckým pracovníkom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v oddelení novších dejín. Zaoberá sa predovšetkým dejinami 20. storočia.